

ΓΡΑΜΒΟΥΣΑ-ΜΠΑΛΟΣ

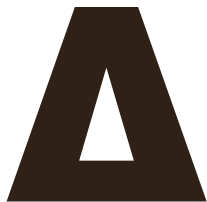
ΣΠΑΘΑ - ΓΡΑΜΠΟΥΣΑ

*Όταν η Σπάθα στη Γραμπούσα γνέφει
να κλείσουνε του κόλπου τη γαλήνη
απλώνουν στο γαλάζιο την ειρήνη
παίρνουν χαρά τα πέλαγα και κέφι.*

*Και σαν κατάμαντρα της μπόρας νέφη
επάνω τους ο άνεμος αφήνει,
η σιγανάδα γίνεται καμίνι
και τα ακρωτήρια σάλαγος τα στέφει.*

*Για της Γραμπούσας τους απλούς τους τόνους
και την απότομη της Σπάθας κόψη
σα σβήνουν στου ορίζοντα την όψη*

*χαλάλις τους μήνες και τους χρόνους
ανάσα έχω του βοριά τα μύρα
αίμα στις φλέβες τρέχει η αλμύρα.*

εν θα μπορούσα πρόλογο ωραιότερο να βρω για την βορειοδυτικότερη άκρη της Κρήτης, απ' αυτό το λυρικό σονέτο του **Αθανάσιου Π. Δεικτάκη**. Χρόνια τώρα, κάθε φορά που άνοιγα το χάρτη, αναρωτιόμουν πώς νάναι η Κρήτη, εκεί στα βορειο-δυτικά που καταλήγει. Παρατηρούσα με δέος τις δυο παράλληλες χερσονήσους, τη **Σπάθα** και τη **Γραμβούσα**, να εισχωρούν σαν πελώριες λόγχες αιχμηρές, μέσα στη θάλασσα. Μα όσο κι αν ήταν δυνατή η επιθυμία μου να τις γνωρίσω, πάντα κάποια άλλη σειρήνα της Κρητικής γης προλάβαινε και με μάγευε και με κρατούσε μακριά τους. Ως το καλοκαίρι του 2001.

ΚΑΛΥΒΙΑΝΗ ΚΑΙ ΜΠΑΛΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ ΤΟΥ 2001. Η μικρή περιπέτεια - προσκύνημα στο Κουφονήσι μόλις έχει τελειώσει. Οι εικόνες από το μικρονήσι του Λιβυκού παραμένουν στη μνήμη ζωντανές. Πιο συνταρακτικά όμως είναι τα συναισθήματα που γεννήθηκαν μέσα μας, τη στιγμή

που αντικρίσαμε το Αρχαίο Θέατρο του ακατοίκητου νησιού. Αυτό το αρχαίο θέατρο, δίπλα στη θάλασσα, που έφερε στο φως μέσα απ' την άμμο των αιώνων, η αρχαιολογική σκαπάνη του **Νίκου Παπαδάκη**, 25 χρόνια πριν.

-Μου είναι αδύνατον, μετά απ' αυτή την εμπειρία, να επιστρέψω αμέσως στη Θεσσαλονίκη, μου λέει η Άννα. Νιώθω πως έχω ανάγκη από μια μικρή χαλάρωση. Ανοίγουμε το χάρτη της Κρήτης διάπλατα μπροστά μας. Περνάω από τα μάτια μας τόποι γνωστοί και αγαπημένοι, με φίλους παλιούς και καρδιακούς. Το βλέμμα μου σταματάει στα δυτικά, σ' αυτή την παράξενη διχάλα, την πιο τολμηρή και αυθάδικη εισβολή της Κρητικής στεριάς μέσα στη θάλασσα. Ύστερα αναμετρών την απόσταση που μας χωρίζει. Στο ανατολικότερο σημείο το Κουφονήσι, στο δυτικότερο ο κόλπος της Κισιάμου. Πρέπει να διασχίσουμε την Κρήτη από τη μια της άκρη ως την άλλη. Δυσκολεύομαι πολύ να το προτείνω.

-Δεν έχουμε πάει ποτέ στη δυτική άκρη της Κρήτης, ακούγεται να λέει η Άννα. Πώς νάναι άραγε στον κόλπο της Κισιάμου;

ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΟΤΕΡΟ ΟΡΙΟ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Αεροφωτογραφία με το πανόραμα του βορειοδυτικότερου άκρου της Κρήτης. Σε πρώτο πλάνο διακρίνεται η λιμνοθάλασσα του Μπάλου με τα εκπληκτικά της χρώματα, η Χερσόνησος Τηγάνι και πιο πίσω η Ήμερη και Άγρια Γραμβούσα με το ακρωτήριο Βούξα.

Καρδιά του καλοκαιριού στην Κρήτη, σημείο συνάντησης του παγκόσμιου τουρισμού, αμέτρητα αυτοκίνητα, ατελείωτα χιλιόμετρα, καταιγισμός τοπίων και εικόνων, η μια πόλη περνάει μετά την άλλη, κάποτε, εξαντλημένοι, φτάνουμε στην Κίσαμο. Απομεσήμερο, ζέστη, το **Καστέλλι** είναι κι αυτό συνωστισμένο από ανθρώπους κι αυτοκίνητα. Νιώθουμε πως φτάνουμε στα όρια της αντοχής μας, ψάχνουμε απεγνωσμένα μια ήρεμη γωνιά για ν' ακουμπήσουμε. Διασχίζουμε το Καστέλλι και συνεχίζουμε τον παράλιο δρόμο δυτικά. Στην τύχη στρίβουμε στην πινακίδα με την ονομασία "**Καλυβιανή**". Η κίνηση αραιώνει, βρισκόμαστε στη μέση ενός απέραντου ελαιώνα, με περιποιημένα ελαιόδεντρα και σποραδικά θερμοκήπια. Σε τρία λεπτά αντικρίζουμε τα πρώτα σπίτια του οικισμού, μια πινακίδα όμοια μ' αυτήν που είδαμε στο δρόμο, μας οδηγεί ακριβώς μπροστά στα ενοικιαζόμενα δωμάτια με την ονομασία "**Καλυβιανή**".

-Τέλος της διαδρομής, δηλώνει η Άννα. Ό,τι και νάναι αυτά τα δωμάτια, δεν πάω ούτε βήμα παραπάνω.

Ανεβαίνουμε μερικά σκαλοπάτια και φτά-

Λουλουδιασμένη πλαγιά πάνω απ' την Καλυβιανή. Αμέσως μετά ο κόλπος της Κισσάμου και πιο πίσω το περίγραμμα της Χερσονήσου "Ροδωπού". (Επάνω)

Παραδοσιακή αρχιτεκτονική στην Καλυβιανή, με την καμαρωτή πόρτα και ολόγυρά της τις πελεκητές πέτρες με το χαρακτηριστικό τους σχήμα. (Δεξιά επάνω)

Λεπτομέρεια γραφικής γωνιάς στην Καλυβιανή. (Δεξιά επάνω)

Καλυβιανή. Ένας οικισμός που διατηρεί ακόμα την αρχιτεκτονική παράδοση, όπως άλλωστε και οι περισσότεροι οικισμοί της Κισσάμου. (Δεξιά κάτω)

Ο μπαρμπα-Μανόλης με το "κρί-κρί" του στην Καλυβιανή. Είναι βέβαια αξιοπερίεργο για τους τουρίστες να βλέπουν δίπλα στο δρόμο έναν αυθεντικό εκπρόσωπο της ορεινής Κρητικής πανίδας, δεν είμαστε όμως βέβαιοι για τα συναισθήματα του όμορφου αυτού ζώου, που ζει έξω από το οικοσύστημα και τις συνθήκες του.

Ο Ξενώνας "Καλυβιανή" καλωσορίζει από πολύ πρωί τις ακτίνες του ηλίου. Το ισόγειο καταλαμβάνει μια εξαιρετική αίθουσα εστίασης ενώ στον Β. όροφο τα μπαλκόνια των δωματίων εξασφαλίζουν στιγμές ηρεμίας και θέας ανοιχτής στον κάμπο και στη θάλασσα.

νομε σε μια ευρύχωρη ταράτσα, με στρωμένα τραπέζια. Η πρώτη αισιόδοξη προοπτική προκύπτει από τον ίδιο τον χώρο. Υπερυψωμένη όπως είναι η ταράτσα σε σχέση με τα υπόλοιπα σπίτια του οικισμού, έχει μια ανεμπόδιση θέα προς όλο τον ανατολικό ορίζοντα, με τον καταπράσινο ελαιώνα, τη γαλάζια επιφάνεια της θάλασσας και πιο πίσω ακόμη, τον όγκο της χερσονήσου "Ροδοπού". Είναι ένα τοπίο ειρηνικό, που μας χαλαρώνει αμέσως. Το νοτιοδυτικό τμήμα της ταράτσας καταλαμβάνει ένας διώροφος Ξενώνας, χτισμένος με λιτές, ορθογώνιες γραμμές. Στην ανατολική του πρόσοψη δεσπόζουν στον δεύτερο όροφο πέντε ευρύχωρα μπαλκόνια.

-Θα είμαστε πολύ τυχεροί, αν υπήρχε κάποιο δωμάτιο κενό, μου ψιθυρίζει η Άννα.

Οι ελπίδες όμως είναι ελάχιστες, ειδικά στην Κρήτη αυτή την εποχή.

-Ναι, υπάρχει ένα δωμάτιο, που άδειασε σήμερα το πρωί, απαντάει στην ερώτησή μας ο Θανάσης ένας άνθρωπος χαμογελαστός και

ευγενέστατος. *Αν θέλετε, μπορείτε να το δείτε. Ετοιμάζομαι να του πω, πως κάτι τέτοιο δεν είναι απαραίτητο, ήδη όμως η Άννα κατευθύνεται προς τη σκάλα. Επιστρέφει σε τρία λεπτά ακτινοβολώντας από χαρά.*

-Το δωμάτιό μας - το έχω κλείσει ήδη - είναι υπέροχο. Πεντακάθαρο, περιποιημένο, δεν του λείπει τίποτε. Είναι λιτό αλλά κομψό και όλα του τα συστήματα λειτουργούν στην εντέλεια. Εκείνο όμως που με μάγεψε είναι η θέα απ' το μπαλκόνι και οι ωραίες στιγμές που είναι βέβαιο, πως θα μας χαρίσει. Όσο για την τιμή, είναι τόσο φιλική, που ξεπερνάει και τις πιο αισιόδοξες προβλέψεις σου.

Η τιμή του δωματίου είναι πράγματι ελκυστική, τόσο για τα δεδομένα της Κρήτης όσο και για της υπόλοιπης τουριστικής Ελλάδας. Οι ευχάριστες εκπλήξεις συμπληρώνονται με την εξαίσια μαγειρική της **Ευτυχίας**, της γυναίκας του Θανάση. Όλα δείχνουν, πως ο μακρὺς μαραθῶνιος που ξεκίνησε τα χαράματα από το νοτιοανατολικότερο σημείο της Κρήτης, καταλήγει εδώ στο βορειοδυτικό-

Η αίθουσα εστίασης του ξενώνα είναι ευρύχωρη και ευχάριστη, ο επισκέπτης γεύεται σ' ένα άριστο περιβάλλον τις εξαιρετικές νοστιμιές της Ευτυχίας.
Εσωτερικό τρίκλινο δωμάτιο (Τηλ. 0822-0-23204). Χώρος λιτός, κομψός, με απαλούς χρωματικούς τόνους και μπαλκόνι με ηρεμία και θέα εξαιρετική.

Ένα μέρος από το βόρειο τμήμα του λουλουδιασμένου κάμπου της Καλυβιανής, με το ναυάγιο στις ξέρες της ακτής και το ξενοδοχείο "Μπάλος".

τερο, με τον πιο ωραίο τρόπο.

-Επιτρέψτε μου να σας προσφέρω και λίγο Κισσαμίτικο κρασί, λέει ο Θανάσης και κάθεται δίπλα μας με μια γεμάτη κανάτα.

Είν' ένα κρασί στο χρώμα του μελιού, με εξαίρετη γεύση και εντελώς ξεχωριστό άρωμα, που δεν μοιάζει με κανένα από τα κρασιά της Μακεδονίας.

-Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι κοινά σ' όλα τα κρασιά της περιοχής, μας εξηγεί ο Θανάσης και οφείλονται στην ντόπια παραδοσιακή ποικιλία σταφυλιού, το "Ρωμέϊκο".

Η ποιότητα άλλωστε του Κισσαμίτικου οίνου πιστοποιείται και από πολλές ιστορικές μαρτυρίες, όπως είναι οι εκθέσεις των Ενετών, τα τουρκικά ιστορικά αρχεία και οι εντυπώσεις ξένων περιηγητών του 19ου αιώνα, όπως ο D.O. Daper, ο P. Pashley, M. Defner και άλλοι. Όλοι αυτοί συμφωνούν, ότι η Κίσαμος είναι μεν ελαιοκομική περιοχή, φημίζεται όμως κυρίως για το θαυμάσιο κρασί της.

-Αφού ο χρόνος σας για να περιηγηθείτε ολόκληρη την περιοχή είναι περιορισμένος, θα σας πρότεινα αύριο το πρωί κατά προτε-

ραιότητα, μια βόλτα ως τη Γραμπούσα και το Μπάλο, μας λέει ο Θανάσης. Από το λιμάνι του Καβονησιού, λίγο παρακάτω, ξεκινάει κάθε πρωί το καραβάκι για μια ημερήσια εκδρομή. Θα δείτε εικόνες, που δεν θα τις ξεχάσετε.

Με την προουμνή της **Γραμπούσας** (κατά την ντόπια ονομασία) και του **Μπάλου**, απουρμάστε ως αργά στο δροσερό μπαλκόνι μας. Ο μόνος ήχος που ακούγεται μέσα στη σιγαλιά της Κισσαμίτικης νύχτας είναι το παραπονεμένο κελήδημα του γκιώνη.

Τιτιβίσματα εκατοντάδων πουλιών που φωλιάζουν στον ελαιώνα, φτάνουν από την ανοιχτή μπαλκονόπορτα και μας ξυπνούν απ' τα χαράματα. Απολαμβάνουμε ναυαγικά τον πρωινό καφέ μας στη δροσιά και κάποτε αποφασίζουμε να ξεκινήσουμε.

Στο λιμάνι του Καβονησιού το καραβάκι προβάλλει δεμένο στην προκουμαία φορτωμένο με τουρίστες. Σπεύδουμε να τακτοποιήσουμε τα εισητήριά μας, ήδη όμως είναι πολύ αργά. Το καράβι είναι συμπληρωμένο κι ετοιμάζεται να σαλπάρει. Μάταια επικαλούμαστε

την ιδιότητά μας δείχνοντας τις φωτογραφικές μας μηχανές. Μάταια ελπίζουμε σε μια μικρή υπέρβαση των κανονισμών, τόσο συνηθισμένη στην Ελλάδα. Οι υπεύθυνοι του σκάφους είναι αμετάπειστοι, δεν μπορούν να πάρουν ούτε έναν επιβάτη παραπάνω. Έτσι το καράβι λύνει τους κάβους του και ξεκινάει χωρίς εμάς. Απομένουμε να το κοιτάμε καθώς απομακρύνεται. Η απογοήτευση είναι τεράστια, νιώθουμε σαν να μας συνέβη κάποιο ανεπανόρθωτο κακό. Ξαφνικά αισθανόμαστε να μισούμε όλους τους ξένους τουρίστες μεγάλους και παιδιά, που με χαρούμενα πρόσωπα ξεκινάν την εκδρομή τους. Πιο πολύ όμως τα βλέπουμε με τους εαυτούς μας και την απρονοησία μας.

Επιστρέφουμε στον ξενώνα ντροπιασμένοι, μας βλέπει ο Θανάσης και προσπαθεί να μας

παρηγορήσει.

-Δεν χάθηκε ο κόσμος βρε παιδιά. Μπορείτε να πάτε και με το αυτοκίνητο στον Μπάλο, μόνο που θα χρειαστεί να περπατήσετε λιγάκι. Θα χάσετε βέβαια το νησάκι της Γραμπούσας αλλά μη σας πειράζει. Αν επιστρέψετε του χρόνου και το έχουμε προγραμματίσει, υπόσχομαι να σας πάω εγώ, με τη δική μου βάρκα. Διασχίζουμε τα τελευταία σπίτια της Καλυβιανής με βόρεια κατεύθυνση. Πολύ γρήγορα αρχίζει ο χωματόδρομος, με αρκετά δύσβατα σημεία που όμως, έστω και δύσκολα, τα ξεπερνάμε. Η **Χερσόνησος της Γραμβούσας** αρχίζει να αποκαλύπτει την τραχειά γεωλογική μορφή της, τόσο στις βραχώδεις παραλίες, όσο και στις απόκρημνες πλαγιές που ορθώνονται στα δυτικά, πάνω απ' τα κεφάλια μας. Η υψηλή βλάστηση απουσιάζει εντελώς,

Το "Ναυάγιο της Καλυβιανής"

Άλλοτε με γαλήνιες μπουνάτσες και άλλοτε με πελώρια κύματα, ο Κόλπος της Κισάμου έχει φυλακίσει για πάντα στις ξέρες του το Λιβανέζικο αυτό καράβι. Ήταν απόγευμα στις 10 Γενάρη του 1981, όταν, προερχόμενο από τη Λιβύη και λαβωμένο από τη ζημιά στις μηχανές κι έναν φοβερό γραιο, αναζήτησε καταφύγιο στα νερά του κόλπου. Δεν ήταν όμως γραφτό του να αντέξει. Το επόμενο πρωί ένας δυνατός μαϊστρος το έριξε για πάντα στις ξέρες της Καλυβιανής. ΦΩΤ. Μ. ΠΟΛΥΧΡΟΝΑΚΗΣ

"Λίγο-λίγο και σιγά-σιγά προχώρησε ο δρόμος από την Καλυβιανή για το Γραμπουσιανό Ακρωτήρι. Πέρασε δύσκολα την "Κακή Σκάλα". Γιγάντιοι γρανιτένιοι βράχοι θρυμματίστηκαν για τη διάνοιξη του δρόμου. Ύστερα ανέβηκε το "Χοιρόσπηλιο", πέρασε πάνω απ' το "Καλό χωράφι", πλάγιασε στο "Καμινάκι", κατέβηκε απ' το "Φαράγγι της Αγίας Ειρήνης" και σταμάτησε μερικά χρόνια στη βρύση της. Ευλογία Θεού ο δρόμος, βοήθησε στο ξανακτίσιμο της ιστορικής εκκλησίας, εκεί δίπλα στο δρόμο, ένα κατάσπρω όμορφο σημάδι γι' αυτόν που πλέει διασχίζοντας τον Κισαμίτικο κόλπο. Λειτουργείται μια φορά το χρόνο, 5 του Μάη. Τότε που ο χειμώνας παραχωρεί τη θέση του στην άνοιξη. Η βρύση πλάι της ποτέ δε στερεύει, έχει ξεδιψάσει μύριους οδοιπόρους".

μόνον χαμηλοί θάμνοι καλύπτουν το πετρώδες ασβεστολιθικό έδαφος. Όλος ο τόπος είναι ένα απέραντο βοσκοτόπι, με φτωχή όμως τροφή, που την αναζητούν ακόμα και στις πιο απόκρημνες πλαγιές τα κατοίκια της Κισάμου. Απόκρημνες είναι κι οι πλαγιές που καταλήγουν ως τη θάλασσα. Κάπως έτσι την φανταζόμουν την Γραμβούσα, τραχειά και ατίθαιση, για ν' αποκρούει με περηφάνεια τις ασταμάτητες επιθέσεις των κυμάτων στους αιώνες. Έχουμε ήδη πάνω από μισή ώρα στο χωματόδρομο, ξαφνικά ένα οροπέδιο απλώνεται μπροστά μας. Στην άκρη του, μερικά μέτρα απ' την απόκρημνη πλαγιά, βρισκεται, ένα... εξάμετρο καμπίνατο σκάφος και δίπλα του είναι στημένο, ένα υπαίθριο αναψυκτήριο, το

τελευταίο πράγμα που περιμέναμε να συναντήσουμε σ' αυτή την ερημιά.

-*Το πιο εκπληκτικό θα είναι αν το αναψυκτήριο λειτουργεί, λέω στην Άννα.*

Πριν προλάβω να τελειώσω τη φράση μου εμφανίζεται πίσω απ' το σκάφος ένας ανθρωπάκος και μας καλημερίζει.

-*Καλώς τα κοπέλια. Θα πιείτε μια τσικουδιά;*

Η Άννα με κοιτάζει αυστηρά.

-*Και γιατί να μην πιούμε; Κάποτε στη Γαύδο με τον Γυαλινάκη ξεκινούσαμε τις τσικουδιές απ' τα χαράματα. Εδώ κιόλας πλησιάζει μεσημέρι. Παίρνει και διηγείται ψαράδικες ιστορίες και πώς αποφάσισε ν' ανεβάσει τη βάρκα ως εδώ. Η ώρα όμως κυλάει κι αν συνεχίσουμε τις τσικουδιές, είναι βέβαιο, πως δεν*

θα πάμε πουθενά.

-Και ο Μπάλος που είναι; τον ρωτάω.

-Να, από κει από κάτω, λέει και δείχνει με το χέρι του προς τα βορειοδυτικά του οροπεδίου. Πριν πάρετε όμως τον κατήφορο, σταθείτε και ρίξτε μια ματιά απ' το γκρεμό. Δεν θα πιστεύετε στα μάτια σας.

Αφήνουμε το αυτοκίνητο, φωτωνόμαστε τα πράγματά μας και ξεκινάμε. Το μονοπάτι στο κόκκινο ασβεστολιθικό χώμα είναι απόλυτα ευδιάκριτο. 200 περίπου μέτρα από το... σκάφος, στρίβουμε ελαφρά προς τα Δ-ΒΔ σ' ένα δευτερεύον μονοπάτι. Η πορεία μας είναι σύντομη, δεν ξεπερνάει τα 80 μέτρα. Φτάνουμε στο τέσμα και τα μάτια μας κοιτάζουν

χαμηλά.

Ακόμα και τώρα που γράφω αυτές τις γραμμές - και είμαι οπωσδήποτε αποστασιοποιημένος από την πρώτη εκείνη εντύπωση- αναρωτιέμαι, αν συχνά μπορεί κανείς να συναντήσει στην Ελλάδα ένα τέτοιο υπερθέαμα. Είναι μια πελώρια θαλάσσια αγκαλιά, που γεμίζει απ' άκρη σ' άκρη το οπτικό πεδίο με σχήματα και χρώματα. Ακριβώς στα βόρεια ξεχωρίζει από τη μύτη της χερσονήσου το μεγαλύτερο τμήμα της μακρόστενης νησίδας **Άγια Γραμβούσα**. Λίγο δυτικότερα δεσπόζει ο συμπαγής όγκος της **Γραμβούσας**, με το κάστρο στην κορυφή της. Πολύ κοντά στα νότια προβάλλει το βραχονησάκι **Βαλεντί**.

Ένα τμήμα της λιμνοθάλασσας του Μπάλου από ψηλά. Το τοπίο είναι εξωτικό, θυμίζει περισσότερο τροπικό νησί του Ειρηνικού παρά εικόνα Ελληνικής ακτής. Η περιοχή όμως εκτός από το φυσικό της κάλλος έχει και μεγάλη οικολογική σημασία, αφού έχουν εντοπισθεί 63 είδη πουλιών, καθώς και σπάνια είδη αρπακτικών.

Ακριβώς στα δυτικά, ορθώνεται με σχήμα εντυπωσιακό και ογκώδες η χερσόνησος **Τηγάνι**, ενώ πιο πίσω ακόμα, μοναχικό μέσα στα κύματα, το ακατοίκητο **Ποντικονήσι** με τις απότομες πλαγιές του. Και ανάμεσα σ' όλες αυτές τις εξάρσεις της στεριάς απλώνεται αρχοντική και γαληνεμένη η θάλασσα του **Μπάλου**, με όλες τις πιθανές αποχρώσεις του γαλάζιου, και του πράσινου. Σ' ένα μεγάλο τμήμα της προς τα δυτικά τα νερά είναι τόσο ήρεμα και ρηχά, που θυμίζουν λιμνοθάλασσα. Σ' εκείνο το σημείο αναπτύσσονται μικρές αμμονδρές χερσόνησοι, που απέχουν μόλις λίγα μέτρα απ' την ακτή. Εκεί κυριαρχεί το χρυσαφί και κίτρινο, ενώ μερικές δεκάδες μέτρα προς τα νοτιοδυτικά, κλείνει η λιμνοθάλασσα και αρχίζει η καθολική επικράτηση του έντονου πελαγίσιου γαλάζιου, ως το βάθος του ορίζοντα. Βολευόμαστε όσο πιο άνετα μπορούμε στην άκρη του γκρεμού και απομένουμε για ώρα πολλή καθηλωμένοι, απρόθυμοι για την παραμικρή μετακίνηση.

-Τόσα χρόνια τριγυρνάμε στην Ελλάδα, πρώτη μου φορά έχω αντικρίσει κάτι ανάλογο, συνοψίζει τις εντυπώσεις της η Άννα.

Κουνάω καταφατικά το κεφάλι μου.

-Να λοιπόν που είμασταν στο τέλος τυχεροί. Κανένας απ' αυτούς τους τουρίστες που φθονούσαμε το πρωί, δεν θ' αντικρίσει τον Μπάλο όπως εμείς. Ίσως όμως θα πρεπε σ' αυτό το σημείο να προβλέψουν οι τοπικοί άρχοντες μια ειδική σηματοδότηση και μια πινακίδα με την ένδειξη: "Θέση απόλυτης θέας". Ας ξεκινήσουμε όμως να γνωρίσουμε τον Μπάλο και στις λεπτομέρειές του.

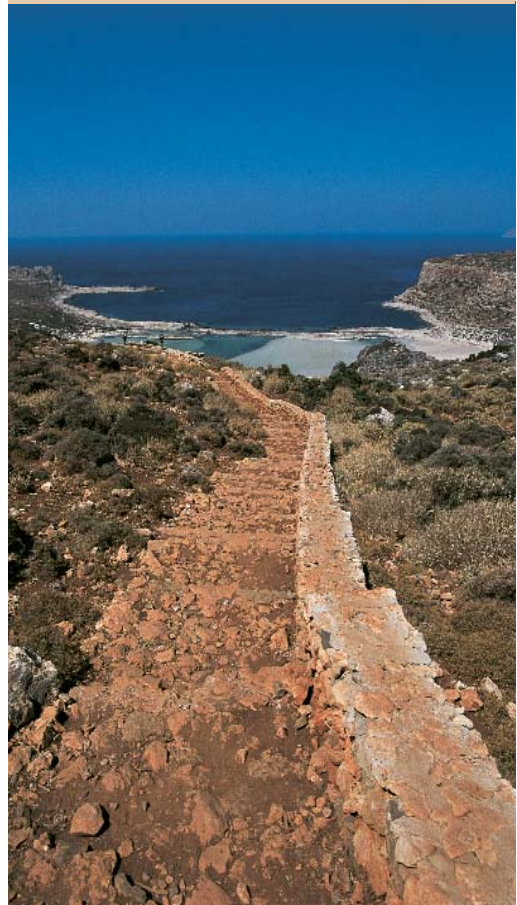
Το μονοπάτι είναι φαρδύ, περιποιημένο, με πολλά σκαλοπάτια όπου χρειάζονται. Από κάθε σημείο της διαδρομής η εικόνα του κόλπου αλλάζει συνεχώς. Η κατάβαση δεν διαρκεί περισσότερο από μισή ώρα. Στις τελευταίες εκατοντάδες μέτρων το μονοπάτι διασχίζει μια πλαγιά από αμμοθίνες, που καταλήγουν ως την ακτή. Εκεί είναι εγκατεστημένο ένα υπαίθριο ταβερνάκι-αναψυκτήριο, που εξασφαλίζει στους επισκέπτες κρύο νερό και αναψυκτικά, καθώς και δυνατότητες εστίασης.

Αφήνουμε το ταβερνάκι για αργότερα και σπεύδουμε στη θάλασσα. Είναι ρηχή, διαυγής και καυτή από τον μεσημεριανό ήλιο. Ο κόλπος φράσσεται στα δυτικά από μια βραχώδη

ακτή, που ενώνεται με την χερσόνησο Τηγάνι. Δυστυχώς πολλά σημεία είναι διάσπαρτα με ίχνη από πύσσες, που προέρχονται από τα απόβλητα των καυσίμων των πλοίων. Δεν είναι βέβαια απαραίτητο να διασχίσει κανείς τη βραχώδη αυτή ακτή. Όποιος θέλει να περάσει απέναντι στο Τηγάνι δεν έχει παρά να διασχίσει τη ρηχή λιμνοθάλασσα, που είναι πεντακάθαρη.

Πλησιάζει μεσημέρι. Απ' τα μεσουράνα ο ήλιος εξακοντίζει τις ακτίνες του στον Μπάλο με τροπική θερμότητα. Ανηφορίζουμε για λίγο στο Τηγάνι και αναζητούμε δροσερό καταφύγιο στη σκιά του **Αϊ-Γιώργη**. Είναι ένα ωραίο εξωκκλήσι, που δεσπόζει στην ανα-

Το θαυμάσιο λιθόστρωτο μονοπάτι που καταλήγει στην αγκαλιά του Μπάλου. Με τέτοια εικόνα στα μάτια του ο επισκέπτης, δεν ενοχλείται καθόλου από την πεζοπορία της μισής περίπου ώρας που τον περιμένει.

Και ξαφνικά, στο χείλος του γκρεμού, εκεί στην πιο βόρεια και δυτική άκρη της Κρήτης, ανοίγει η θάλασσα μια τεράστια αγκαλιά. Είναι ο κόλπος του Μπάλου, με τη ρηχή και γαλήνια λιμνοθάλασσα, που τα νερά της έχουν όλους τους τόνους του γαλάζιου και του πράσινου. Μόνιμος βιγλάτορας στα δυτικά είναι η Χερσόνησος "Τηγάνι", που με τον όγκο της διαφεντεύει όλη την περιοχή.

τολική πλαγιά της χερσονήσου χτισμένο με πελεκητές πέτρες, πολλές από τις οποίες προέρχονται από παλαιότερο χτίσμα.

Το Τηγάνι συνδέεται με μια τραγική στιγμή της ιστορίας της Κρήτης. Το 1825, με τις σφαγές των τούρκων να έχουν γενικευθεί, πολλά γυναικόπαιδα βρήκαν καταφύγιο στο μεγάλο σπηλαιοβράθρο που βρίσκεται στο Τηγάνι. Οι τούρκοι δεν γνώριζαν το ρηχό πέραςμα της θάλασσας, το αντιλήφθηκαν όμως, όταν ένα άλογο, βλέποντας τα άλογα στο στρατόπεδο των τούρκων, πέρασε απέναντι. Οι τούρκοι το ακολούθησαν, ανέβηκαν στο Τηγάνι και έδωσαν σκληρή μάχη με τους λίγους υπερασπιστές του. Τα κλάματα των παιδιών

αποκάλυψαν τον κρυψώνα των γυναικόπαιδων που σφαγιάστηκαν όλα από τους τούρκους. Στη θέση αυτή του σπηλαιοβράθρου, τα τελευταία 10 χρόνια, ο Σύλλογος Προβολής Κισιάμου "*Η Γραμβούσα*", τελεί μνημόσυνο την ημέρα της γιορτής των Αγίων Πάντων. Έχει δε τοποθετήσει αναμνηστική πλάκα με Σταυρό, στη θέση που βρέθηκαν τα οστά των σφαγιασθέντων.

Στ' αυτιά μας φτάνει ένας θόρυβος. Είναι το μικρό κρουαζιερόπλοιο "*Γραμβούσα*" που λίγες ώρες πριν αρνήθηκε να μας πάρει - ευτυχώς - από το λιμάνι του Καβονησιού. Ακολουθώντας το πρόγραμμά του, το πλοίο εγκαταλείπει το αραξοβόλι του στη Γραμβού-

Ξεκινώντας το πρωί και επιστρέφοντας το απόγευμα, το μικρό κρουαζιερόπλοιο "ΓΡΑΜΒΟΥΣΑ", δίνει καθημερινά σε πολλούς επισκέπτες την ευκαιρία να γνωρίσουν την Γραμβούσα και τον Μπάλο. Άλλα караβάκια που κάνουν καθημερινές κρουαζιέρες στην περιοχή είναι τα "FALASARNA" και "FALASARNA STAR", από το λιμάνι της Φαλάσαρνας.

σα και με μικρή ταχύτητα πλησιάζει προς τον Μπάλο. 200 μέτρα απ' την ακτή το πλοίο σταματάει, οι ξέρες και η ρηχή θάλασσα το εμποδίζουν να συνεχίσει. Δυο μεγάλες βάρκες προσεγγίζουν και αναλαμβάνουν να διαπεραιώσουν τους τουρίστες στην ακτή με συνεχόμενα δρομολόγια. Κάθε φορά στοιβάζονται πάνω από 20 επιβάτες. Ακολουθεί η αργή μετακίνηση της βάρκας ανάμεσα στις ξέρες και μετά η αποβίβαση στην βόρεια ακτή του Μπάλου, ακριβώς κάτω από το παρατηρητήριό μας. Οι υπόλοιποι περιμένουν υπομονετικά στο κατάστρωμα της "Γραμβούσας", να έρθει η σειρά τους. Είναι μια διαδικασία χρονοβόρα, ο κόσμος είναι πολύς, απαιτούνται πολλά δρομολόγια.

-Ωραία η κρουαζιέρα και η Γραμβούσα, λέει η Άννα, τούτη όμως την ώρα δεν ήθελα να ήμουνα στη θέση τους.

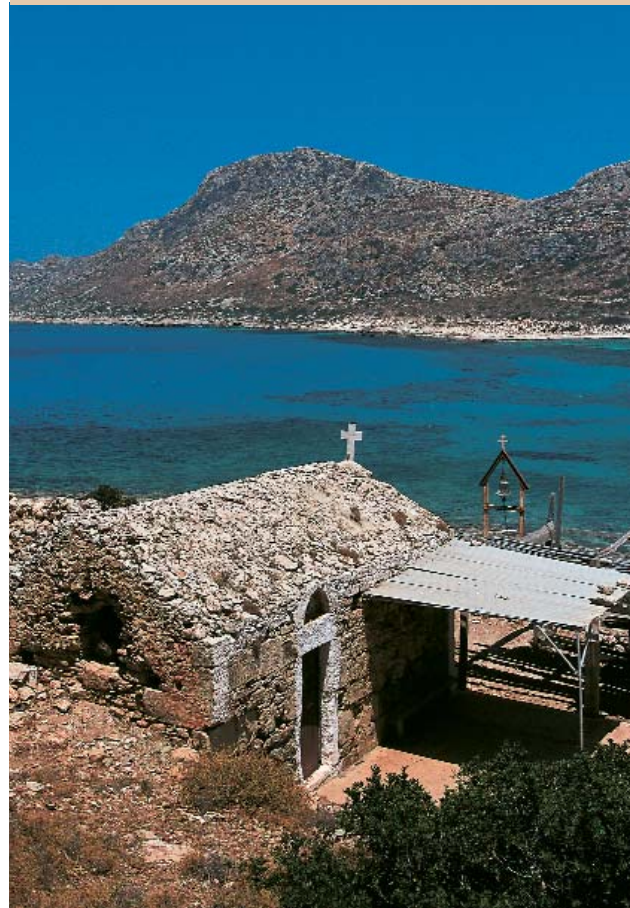
Ο ήλιος συνεχίζει την τροχιά του στον ουρανό και όσο πάει χαμηλώνει. Αρχίζουμε ν' αποζητάμε και πάλι τις ακτίνες του, μετά απ' αυτό το πολύωρο διάλειμμα στη δροσερή σκιά του Αϊ-Γιώργη. Ξαναπέφτουμε στη θάλασσα ως αργά το απόγευμα. Το δειλινό μάς βρίσκει καθισμένους στο ταβερνάκι. Μετά την ολόήμερη αποχή από τροφή μια τσικουδιά είναι απαραίτητη. Το νεαρό ζευγάρι που κρατάει το μαγαζί είναι πολύ πρόσχαρο, σε λίγη ώρα μιλάμε σαν φίλοι από παλιά. Οι τσικουδιές δίνουν τη θέση τους σ' ένα μπουκάλι παλιό κισαμίτικο κρασί, που ανοίγει για χάρη μας ο πατέρας του παιδιού και δεν διαφέρει καθόλου από κονιάκ. Λίγο δυτικότερα απ' το Τηγάνι ο κόκκινος ήλιος του δειλινού μάς γνέφει για ύστατη φορά και βουτάει μέσα στη θάλασσα. Οι τελευταίοι τουρίστες βγαίνουν απ' το νερό και παίρνουν αργά-αργά την ανηφόρα. Απομένουμε μονάχοι με τους ανθρώπους του μαγαζιού. Όσο περισσότερο τσουγκρίζουμε τα ποτήρια μας τόσο λιγοστεύει η διάθεσή μας ν' ανηφορίζουμε.

-Και γιατί δεν περνάτε τη βραδιά εδώ στον Μπάλο; Και στρώματα έχουμε και σκεπάσματα. Θα σας βολέψουμε. Πού ν' ανεβαίνετε τώρα όλη αυτή την ανηφόρα μες τη νύχτα;

Πολύ θα το θελα, αγαπητοί μου φίλοι, να γείρω απαλά εκείνη τη νυχτιά στην αγκαλιά του Μπάλου, σαν ξέγνοιαστος περιηγητής που υποτίθεται πως είμαι. Δυστυχώς, νωρίς το επόμενο πρωί, έπρεπε να ξεκινήσουμε για

"άλλες πολιτείες". Αναστενάζοντας βαρεια από το φαγητό, το πιτό και την κούραση της μέρας, αποχαιρετάμε τους Κρητικούς φίλους μας και παίρνουμε τον ανήφορο. Μοναδικοί σύμμαχοί μας είναι το φεγγάρι που οδηγεί τα βήματά μας και η δροσιά της νύχτας. Τα πρώτα λεπτά της πορείας στο απαθές αμμουδερό μονοπάτι είναι δύσκολα, γρήγορα όμως ο οργανισμός αρχίζει να προσαρμόζεται. Ήρεμος και σιωπηλός απλώνεται από κάτω μας ο Μπάλος, τυλιγμένος στο αχνό φως του φεγγαριού, μοναδικού του πια επισκέπτη. Τα λαμπρά χρώματα των νερών του έχουν αδυνατίσει από ώρα, μόνον οι σκοτεινές γραμμές των μικρών νησιών εξακολουθούν να διαγρά-

Το όμορφο εξωκκλήσι του Αϊ-Γιώργη που δεσπόζει στην βορειοανατολική πλαγιά του Τηγανιού. Το 1985 εγκαινιάστηκε η λειτουργία του και προς τιμήν των Αγ. Πάντων, έτσι ώστε να μπορεί να λειτουργεί και σε περίοδο με πιο ευνοϊκές καιρικές συνθήκες.

Μια μικρή φυσική πισίνα, σχηματισμένη ανάμεσα στην βραχώδη δυτική ακτή του Μπάλου. Τον ορίζοντα καλύπτει η Χερσονήσος Τηγάσι, με τον επιβλητικό της όγκο. Μετά την ολοήμερη πορεία του πάνω από τη λιμνοθάλασσα του Μπάλου, ο ήλιος βυθίζεται αργά πλάι στην απόκρυμνη νοτιοδυτική πλαγιά της Χερσονήσου του Τηγασιού, δημιουργώντας ένα από τα πιο θεαματικά ηλιοβασιλέματα.

φονται στον θαλασσινό ορίζοντα.

Κατάκοποι, καταϊδρωμένοι αλλά ευτυχισμένοι, φτάνουμε επιτέλους στο αυτοκίνητο, το μοναδικό που έχει απομείνει στο οροπέδιο. Γύρω από τις 11 αντικρίζουμε τα πρώτα φώτα της Καλυβιανής.

-Τί απογίνατε βρε παιδιά; ρωτάει ο Θανάσης. Σας μάγεψε η γοητεία του Μπάλου;

-Ναι, και μάλιστα τόσο πολύ, που τον άλλο χρόνο θα ξαναείμαστε εδώ.

ΑΠΡΙΛΗΣ 2002, Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ

Δεν θα το πιστέψεις αλλά αυτές τις μέρες ξεφυλλίζαμε το περιοδικό που μας είχατε δώσει και σας μελετούσαμε με την Ευτυχία. Τί αποφασίσατε λοιπόν, θα μας έρθετε;

-Τη Δευτέρα το απόγευμα θα είμαστε στα Χανιά, απαντάω στο Θανάση.

-Καλή αντάμωση λοιπόν...

Αεροδρόμιο Χανίων, Θανάσης με ανοιχτές τις αγκαλιές, παράλιος δρόμος ως το Καστέλλι, λιμάνι του Καβονησιού, στροφή για Καλυβιανή, ελαιόδεντρα και θερμοκήπια, τίποτα δεν έχει αλλάξει. Αν και πέρασαν εννιά μήνες, θυμόμαστε τα πάντα με κάθε λεπτομέρεια, σαν να μην λείψαμε καθόλου.

-Κατά σύμπτωση, το μόνο δωμάτιο που μένει κενό είναι το γωνιακό, αυτό που μείνατε την προηγούμενη φορά, λέει ο Θανάσης.

Ξαναβρισκόμαστε στο γνώριμό μας περιβάλλον, στο μπαλκονάκι με τη θέα, και την ηρεμία. Όπως την προηγούμενη φορά έτσι και τώρα, βγαίνουμε από το δωμάτιό μας και αφήνουμε τα κλειδιά πάνω στην πόρτα, δεν έχει να φοβηθεί τίποτε κανείς στην Καλυβιανή.

Περνάν οι ώρες ως το βράδυ με διηγήσεις για το διάστημα που πέρασε, με σχέδιο δράσης

για τις μέρες που θα μείνουμε, με τσικουδιές και μεζεδάκια από την Ευτυχία και αργότερα με το εξαιρετικό κισαμίτικο κρασί του Θανάση και επιλεγμένη μουσική από το γιο του Γιάννη. Οι υπόλοιποι ένοικοι, δυο Γάλλοι, τέσσερις Γερμανοί, μια Κορεάτισσα, έχουν δειπνήσει από νωρίς και μας έχουν καληνυχτίσει. Εμείς σιγοπίνουμε και κουβεντιάζουμε, αφήνουμε τη γλυκιά νύχτα της Καλυβιανής να αργοκυλάει ως τα μεσάνυχτα.

ΛΙΓΟ ΠΡΙΝ ΠΑΜΕ ΣΤΗ ΓΡΑΜΒΟΥΣΑ

- *Α*υτή τη φορά θα πάμε μαζί στη Γραμβούσα με τη βάρκα, λέει στη διάρ-

"Στο λουσαμένο στο φως Ελληνικό τοπίο, κάτω από ένα γαλάζιο ουρανό, η ελιά ευτυχισμένη υφαίνει το μίτο της ιστορίας μας". Στη μέση του καταπράσινου ελαιώνα της Καλυβιανής, ο Ξενώνας "ΕΛΑΙΩΝΑΣ" του Στ. Μυλωνάκη (τηλ. 0822-0-22092, 83069).

κεια του πρωινού καφέ μας ο Θανάσης. *Δυστυχώς σήμερα και τις επόμενες τρεις μέρες θα έχει ανέμους δυνατούς. Μετά θα κάνει πρόσκαιρη καλοσύνη. Ας είμαστε λοιπόν σε ετοιμότητα. Μέχρι τότε μπορείτε να εκμεταλλευτείτε το χρόνο σας και να γνωρίσετε την περιοχή.*

Στο Καστέλλι περνάμε από το Γραφείο Τουρισμού και Ενοικιάσεως Αυτοκινήτων του ΧΟΡΕΥΤΑΚΗ, που ευγενικά μας παραχωρεί ένα SAMURAI για όσες μέρες το χρειασθούμε. Πρώτος μας προορισμός δεν θα μπορούσε να είναι άλλος από τη Χερσόνησο της Γραμβούσας. Τη φορά αυτή ξεστρατίζουμε για λίγο και ανηφορίζουμε τους κατοστράχλους κτηνοτροφικούς δρόμους στις ανατολικές πλαγιές του ορεινού όγκου της **"Βάρδιας Ψηλής Κορυφής"**, που δεσπόζει στα Β-ΒΔ της Καλυβιανής. Επισκεπτόμαστε και τα τρία εξωκκλήσια. Πρώτα την **"Παναγία την Οδηγήτρια"**, χτισμένη σε τραχύ έδαφος, με ολιγόλεπτη αλλά δύσβατη, ανηφορική πορεία. Αμέσως μετά παίρνουμε άλλο δρόμο, που τερματίζει στο πετρόχτιστο εκκλησάκι της **"Υπαπαντής"**. Πιο ψηλά ακόμη, σκαρφαλωμένο στους βράχους και φωλιασμένο σε σπηλιά βρίσκεται το εξωκκλήσι της **"Μεταμόρφωσης"**. Η θέα είναι από εδώ εκπληκτική. Κατηφορίζουμε από τα εξωκκλήσια και παίρνουμε πάλι το δρόμο της Γραμβούσας. Το οδόστρωμα παραμένει τραχύ και δύσκολο αλλά πάντα προσβάσιμο. Στο τέρμα της διαδρομής το οδόμετρό μου δείχνει απόσταση 9 χλμ ακριβώς από τον Ξενώνα του Θανάση. Ο συνολικός χρόνος που απαιτείται - με μια λογική οδήγηση - κυμαίνεται γύρω στη μισή ώρα. Το οροπέδιο είναι έρημο. Το αναψυκτήριο **"THE BOAT"** είναι κλειστό, μόνον το σκάφος παραμένει στη θέση του. Χωρίς τσικουδιές αυτή τη φορά παίρνουμε το μονοπάτι για τη θέση θέας στην άκρη του γκρεμού. Ο **"γραίγος"** που φυσάει είναι δυνατός, ταράζει την επιφάνεια της θάλασσας γύρω απ' τα νησάκια. Στο βάθος όμως της λιμνοθάλασσας του Μπάλου επικρατεί απόλυτη ηρεμία. Το μόνο που διακρίνεται είναι ένα ανεπαίσθητο ρυτίδωμα. Μένουμε και πάλι για αρκετή ώρα, τυλιγμένοι όμως τη φορά αυτή με τα μπουφάν μας. Κάτω από οποιοδήποτε καιρικέες συνθήκες η γοητεία του Μπάλου μένει αναλλοίωτη. Εγκαταλείπουμε την απεραντοσύνη της θά-

Το εξωκκλήσι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, χτισμένο σε μια βραχοσπηλιά, στα βόρεια της Καλυβιανής.

λασσας και κινούμαστε στο εσωτερικό. Μετά από δύσμοιη χλμ εξαιρετικά δύσβατου χωματόδρομου, βόρεια του οικισμού **Αζογυράς**, ανακαλύπτουμε τη Μονή της **Παναγίας της Τυλιφού**, με ίχνη παλιών τοιχογραφιών στους τοίχους.

Συνεχίζουμε τις περιηγήσεις μας στον **Πλάτανο**, στη **Φαλάσαρνα**, πίσω στο **Καστέλλι** και νωρίς το απόγευμα ανηφορίζουμε για την **Πολυρρήνια**, τον παραδοσιακό αυτό οικισμό, με την σπουδαία ιστορία και τα πολύ σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα. Δεν θα επιχειρήσω να σας περιγράψω την ανάβαση **Ακρόπολη της Αρχαίας Πολυρρήνιας**, ούτε την μαγευτική αίσθηση της απεραντοσύνης από εκεί πάνω. Είναι τόσο συναρπαστικά όλα αυτά, που θα τους δοθεί η έκταση που τους αξίζει σε επόμενο αφιέρωμα. Απλά θα σας προτρέψω, αγαπητοί μου φίλοι, όταν ο δρόμος σάς φέρει ως την Κίσαμο, να μην παραλείψετε ένα "προσκύνημα" στην αρχαία και στη νέα Πολυρ-

ρήνια. Θα είναι μια από τις ωραιότερες αναμνήσεις σας.

Κατηφορίζουμε από τον λόφο της Ακρόπολης, περνάμε δίπλα από τον επιβλητικό πέτρινο ναό των **"99 Πατέρων"** και συνεχίζουμε. Μια πινακίδα μας πληροφορεί για την ύπαρξη ενός καταστήματος με **"Souvenirs"**. Είναι ένα ωραίο μαγαζάκι, δημιουργημένο μέσα σε μια κοιλότητα βράχου, με εξαιρετική διακόσμηση και μια αφθονία ειδών λαϊκής τέχνης. Η **Αντωνία** και ο **Γιώργος** μας υποδέχονται φιλόξενα και μας κερνάνε τσικουδιά, φτιαγμένη απ' το δικό τους υπαίθριο (!) αποστακτήριο, εγκατεστημένο δίπλα ακριβώς στην πόρτα του μαγαζιού. Αποχαιρετάμε το συμπαθέστατο νεαρό ζευγάρι και κατά το βραδάκι επιστρέφουμε στην Καλυβιανή, μετά απ' αυτήν την ολόήμερη περιήγηση.

-Ξέχασα να σας πω, πως απόψε το βράδυ δεν δικαιούστε να είστε κουρασμένοι, μας λέει καθώς μπαίνουμε ο Θανάσης. Σε λίγη ώρα

Ο Ξυλογλύπτης Νίκος Λαϊνάκης με μερικά από τα εξαιρετικής τέχνης χειροποίητα έργα του, φτιαγμένα όλα από ξύλο ελιάς του τόπου του. Πολύ κοντά στην Καλυβιανή, ο κυρ-Νίκος κατασκευάζει από το 1955 μια μεγάλη ποικιλία (150) χειροποίητων χρηστικών αντικειμένων που πωλούνται σε πολλά σημεία της Ελλάδας και της Ευρώπης. (τηλ.08220/22327, 23474)

Λίγο πριν από τα 90 του ο Μανόλης Κατσικανδάρακης τακτοποιεί το παραδοσιακό μαντήλι στην κεφαλή του, με μια κίνηση που συνδυάζει όλη την αυθεντική κομψότητα των ηλικιωμένων Κρητικών. Η λεβεντιά αυτού του ανθρώπου, η αρχοντιά και η γλυκύτητα, σε συνδυασμό με το πανύψηλο παράστημα και την ενεργητικότητά του, μας κατέπληξαν.

κάποιοι ωραίοι άνθρωποι θα έρθουν να σας γνωρίσουν.

Ανταλλάσσουμε με την Άννα τρομαγμένες ματιές. Πιστεύαμε, πως λίγη ξεκούραση μας ήταν απαραίτητη. Εκείνη τη στιγμή βέβαια ήταν αδύνατο να διαβλέψουμε, ποια συναρπαστική εξέλιξη θα είχε η βραδιά. Πρώτη έρχεται η ιστοριοδίφης και δημοσιογράφος **Στέλλα Μαρινάκη**, με τον άντρα της το **Γιώργο**, μηχανολόγο μηχανικό. Πρόεδρος της

“Ένωσης Ιδιοκτητών Τουριστικών Μονάδων Κισάμου” η Στέλλα, μας είναι ήδη γνωστή από το τηλέφωνο και η συμβολή της είναι μεγάλη στην πραγματοποίηση αυτού του ταξιδιού. Λίγο αργότερα έρχεται ο **Στέλιος Μυλωνάκης**, ένας νέος και δραστήριος επιχειρηματίας της Κισάμου, με πολλαπλές δραστηριότητες στο χώρο του τουρισμού και της εστίασης. Μαζί του έρχεται κι ο **Μιχάλης Πολυχρονάκης**, ένας από τους καλύτερους φωτογράφους της Κρήτης.

Τελευταίος εμφανίζεται ο **Αθανάσιος Δεικτάκης**, λαογράφος, ποιητής και πρόεδρος του *Συλλόγου Προβολής Κισάμου* “Η ΓΡΑΜΠΟΥΣΑ”. Μια άλλη ιδιότητά του έχει άμεση σχέση με τον Θανάση Δεικτάκη, τον νοικοκύρη μας. Είναι πρώτος του εξάδελφός, με το ίδιο όνομα και επίθετο. Επειδή είναι μεγαλύτερος σε ηλικία από τον δικό μας το Θανάση, διατηρεί το αναφαίρετο δικαίωμα να τον αποκαλεί “μικρό”. Μέλη της συντροφιάς είναι βέβαια και η Ευτυχία με τον Θανάση, τον “μικρό”.

Πολύ θα ήθελα να μπορούσα να σας μεταφέρω το ανεξάντλητο κέφι της παρέας, τα ευφυολογήματα, τις μαντινάδες, τα συνταρακτικά ανέκδοτα με την αυθεντική και ανεπανάληπτη κρητική τους προφορά. Πολύ θα ήθελα επίσης να μπορούσα να περιγράψω την ποικιλία και την νοστιμιά των εδεσμάτων, που είχαν φροντίσει να ετοιμάσουν η Ευτυχία και ο Θανάσης. Η χαρά μας ήταν μεγάλη, όλες τις ώρες που βρισκόμασταν ανάμεσα στους θαυμάσιους αυτούς ανθρώπους. Η χαρά αυτή μετατράπηκε σε συγκίνηση τη στιγμή που ο Αθανάσιος Δεικτάκης έφερε και μας χάρισε με αφιέρωση τις **δυο ποιητικές του συλλογές** με τα σονέτα και το εξαίσιο βιβλίο του με την 20ετή λαογραφική του έρευνα για τους εκλιπόντες **“Χανιώτες Λαϊκούς Μουσικούς”**. Είν’ ένα βιβλίο εξαιρετικά σημαντικό, όχι μόνον για την αναμφισβήτητη ιστορική του αξία - αφού αποτελεί το μοναδικό γραπτό μνημείο για τους Χανιώτες μουσικούς του 19ου και 20ου αιώνα - αλλά επίσης για την γλαφυρότητα και το μοναδικό ύφος γραφής του Αθανάσιου Δεικτάκη, που το καθιστούν ένα συναρπαστικό ανάγνωσμα. Ας απολαύσουμε για λίγο ένα μικρό απόσπασμα από τον Πρόλογο του συγγράφει:

“Με την έκδοση του βιβλίου που κρατάτε στα χέρια σας, μια εικοσάχρονη επίσημη και επί-

μονη προσπάθεια παίρνει τέλος. Χαλάλι τους ο κόπος μου. Εκείνοι, πεζοί ή με υποζύγια, περπατούσαν μέρες και νύχτες για να φτάσουν στον τόπο της χαροκοπιάς. Εκείνοι γλεντούσαν τους καλεσμένους, κατάκοποι κι άγρυπνοι πολλά εικοσιτετράωρα. Χαρά στην αντοχή τους! Εκείνοι, μικροί και μεγάλοι, έγραψαν την ιστορία τους. Έκαναν το καθήκον τους στη μάνα Κρήτη και τον πολιτισμό της. Χωρίς ίσως να το ξέρουν, έγιναν σκνταλοδρόμοι και ιεροφάντες μιας έκφανσης του πολιτισμού μας, τον πολιτισμού του νησιού, που καταμεσίς του πελάγου και στο σταυροδρόμι των ηπείρων αλυσοδέθηκε και τυραννίστηκε. Μα μέσα από τη στέρηση, τους στεναγμούς και τους πόνους του δημιουργήσε έναν εντυπωσιακό πολιτισμό. Αγράμματοι όλοι, φτωχοί οι περισσότεροι, έγραψαν τη δική τους ιστορία, την ιστορία μας. Γράφοντας για τους μουσικούς μας καταθέτω ένα λίθο, γιατί όχι ένα αγκωνάρι, μια καντονάδα, στην ιστορία της ένδοξης μουσικής μας παράδοσης”.

Γραμπούσα,
τον Τσέγκα υπερήφανα θα τον
εχαιρετούσαν”.

Ταλαντούχος, αυτοδίδακτος λαϊκός συνθέτης, έβαλε στα συρτά του συγκλονιστικούς ρυθμούς σαν το περήφανο βλέμμα της, σαν τα παράτολμα ρεσάλτα της. Έγινε θρούλος σαν κι αυτήν. “Γραμπουσιανά” ονόμασε τα συρτά του και με γραμπουσιανές μαντινάδες τα τραγούδησε. Στους γραμπουσιανούς ρυθμούς συνεπαρμένος και συγκλονισμένος ο ίδιος, εκινόταν ρυθμικά σύγκορμος, δέσμιος του μεγάλου του χαρίσματος. Ήταν όμως τραγικό το τέλος του υμνητή της Γραμπούσας. Τραγικό, όπως ταιριάζει στους μεγάλους εραστές των παραμυθιών. Πνήγηκε στα βαθνγάλαζα νερά της μιαν αποφράδα μέρα για την Κρήτη. Γέρος κι ανήμπορος βυθίστηκε κοντά της, όταν την ίδια εκείνη νύχτα στις 18 Δεκέμβρη του 1966, στο κεντρικό Αιγαίο δίπλα στη Φαλκονέρα, πελώρια κύματα κατάπιναν το οχυματαγωγό “**Ηράκλειο**”, μαζί με 250 βλα-

“Η αμμουδιά έχει μικρά ανάγλυφα σχήματα από τους ελαφρούς κυματισμούς του Μπάλου”. Σε κάποια σημεία της χρωματίζεται μ’ ένα εξωτικό κοκκινωπό χρώμα, φαινόμενο μοναδικό. Στο βάθος το εντυπωσιακό περίγραμμα της Γραμβούσας, θυμίζει τεράστιο αεροπλανοφόρο.

Εκείνος όμως, για τον οποίο ο Θανάσης Δεικτάκης μιλάει με ιδιαίτερη συγκίνηση, είναι ο **Νικολής ο Τσέγκας**, ο άνθρωπος που συνέδεσε άρρηκτα το όνομά του με τη Γραμπούσα και το Γραμπουσιανό τοπίο. Ας χαρούμε και πάλι για λίγο το λόγο του Δεικτάκη: “**Θάταν παράλειψη, μιλώντας για τη Γραμπούσα, να μην αναφερθούμε στον Τσέγκα, το μεγάλο τροβαδούρο της. Εκείνον τον φτωχό, απλοϊκό ψαρά. Που την αγάπησε, την τραγούδησε, την ύμνησε. Ψαρεύοντας μια ολάκαιρη ζωή στ’ ανήσυχα νερά της, ποτίστηκε με την αλμύρα της, ψήθηκε στη λαμπεράδα του ήλιου της, ένωσε τους παλμούς της καρδιάς της. Δεν είναι βράχος, που να μην πάτησε το πόδι του, δεν είναι σπιθαμή από το κύμα της να μην το πέρασε με τη βάρκα του. Αφθονα τα πεντανόστιμα ψάρια της τον έθρεψαν.**

“Γραμπούσα και το Βαλεντί και Μέσα

Κουτσονάρια

έκεια ο Τσέγκας τα πιανε τα πιο μεγάλα ψάρια.”

Και τ’ άψυχα ακρωτήρια παρ’ ολίγο να υποκλιθούν στο διάβα του:

“**Να χανε στόμα να μιλούν η Σπάθα κι η**

στούς της Κρήτης. “**Με στεναγμό η θάλασσα την αμμουδιά χαϊδεύει γιατί ο Τσέγκας πνήγηκε και ποιός θα την ψαρεύει**”.

Τελειώνει ο Θανάσης τη διήγησή του για τον Τσέγκα και στο τραπέζι απλώνεται σιωπή. Σηκώνεται όρθιος ο φίλος μας και με παλλόμενη απο συγκίνηση φωνή, διαβάξει ένα σονέτο για τον Τσέγκα:

Γραμπούσα, Βαλεντί, Ποντικονήσι
ταξίδευες συχνά κι ανάρια - ανάρια
και τα δικά σου έμειναν τα χνάρια
κι ας έχει της ζωής σου ο κύκλος σβήσει

Αστειρευτη της Μούσας σου η βούση
κι όταν εκαταδώκες τα ψάρια
ρυθμοί και τα μπαρμπούνια σιμάρια-σιμάρια
σκοπούς και το καλάθι να γεμίσει

Σ’ αναζητούν τα σκίνα και τα βράχια
σ’ αναζητούν φουρτούνα κι ησυχάδα
δεν είναι στου Ακρωτηριού τα ράχια
Κι εκείνη η σοφή η μαντινάδα

“**Τον Τσέγκα σαν θα βάζουνε στον Άδη
η ημέρα θα γενεί βαθύ σκοτάδι**”

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΛΥΒΙΑΝΗ ΣΤΗ ΦΑΛΑΣΑΡΝΑ

Τις επόμενες δυο μέρες ο Στέλιος Μυλωνάκης αφιερώνει όλο του το χρόνο για να μας ξεναγήσει στην περιοχή. Ποταμίδια, Τοπόλια, Κατσοματάδος, παραδοσιακός οικισμός Μηλιά, Αϊκυργιάννης, Συρικόρι κατανόδαος, νερά, φοβεροί χωματόδρομοι, φοβερά τοπία, ερειπωμένοι οικισμοί, στον **Σπύρου Αποστολάκη** κόκκορας με ρύζι, διάσχιση του φαραγγιού από το Συρικόρι ως την Πολυρρήνια, υλικό για να γράψει κανείς ένα βιβλίο. Το πρωί της τρίτης μέρας ξυπνάμε απ' τα χαράματα

-Τι λείπει το πρόγραμμα για σήμερα; Θα ξεκουραστούμε επιτέλους ή θα συνεχίσουμε την περιπλάνηση στην Κίσαμο; ρωτάει ο Θανάσης.

-Είναι ακόμα αυτό το μονοπάτι από την Καλυβιανή ως τη Φαλάσαρνα, του απαντάω. Τόσοι ξένοι έρχονται και το διαβαίνουν κάθε χρόνο, νομίζω πως έχουμε υποχρέωση κι εμείς να το γνωρίσουμε.

Βγαίνουμε από την Καλυβιανή με κατεύθυνση Ν-ΝΔ. Μετά από λίγα λεπτά διασχίζουμε τον μικρό οικισμό "Αζογυράς", παίρνουμε έναν πολύ δύσβατο χωματόδρομο και, ενάμισι περίπου χιλιόμετρο αργότερα, σταματάμε μπροστά σ' ένα μαντρί. Χαιρετιόμαστε με τον Θανάση, που μετά τρεις ώρες θα έρθει να μας παραλάβει από την Φαλάσαρνα και ξεκινάμε. Το μονοπάτι είναι υποτετυπώδες, θυμίζει περισσότερο γιδόστρατα, είναι όμως πολύ καλά σηματοδοτημένο, με σημάδια κόκκινης λαδομπογιάς πάνω σε πέτρες. Το έδαφος είναι τυπικό ασβεστολιθικό, κοκκινωπό, με άφθονες πέτρες, αγκαθωτούς θάμνους, θυμάρι και πολλά αγριολούλουδα.

20 λεπτά μετά την έναρξη της πορείας φθάνουμε στον αυχένα, σε υψόμετρο 260 μέτρων. Όλα αλλάζουν σε δευτερόλεπτα. Το αυστηρό τοπίο και η περιορισμένη θέα που μας συντρόφευαν ως τώρα, μεταβάλλονται σ' έναν ελεύθερο, αχανή ορίζοντα. Κάτω χαμηλά απλώνεται με ήπιες, νοηλικές γραμμές η εκτεταμένη αγκαλιά του κόλπου της Φαλάσαρνας, με τις υπέροχες αμμουδιές, τον απέραντο ελαιώνα και τα αναρίθμητα θερμοκήπια. Το γαλαζοπράσινο χρώμα της θάλασσας εισχωρεί με μαγευτική διαύγεια στους ρηχούς, αμμουδερούς κολλίτσους, είναι σαν ν' αντι-

κρίζουμε εικόνες ενός τροπικού, εξωτικού νησιού. -*Να λοιπόν ποια είναι η αξία αυτής της, αρχικά αδιάφορης, διαδρομής, λέω στην Άννα. Σε καμιά από τις μέχρι τώρα οδικές προσεγγίσεις μας, δεν είχαμε τόσο αυθεντική εικόνα του κόλπου της Φαλάσαρνας.*

Κατηφορίζουμε από την τοποθεσία που είναι γνωστή με την ονομασία "Του Βαρούχα ο Πόρος" και, μετά από 40 περίπου λεπτά φτάνουμε στον καλοστρωμένο χωματόδρομο που διασχίζει τον κάμπο της Φαλάσαρνας. Χιλιάδες μεγάλα ελαιόδεντρα, άριστα κλαδεμένα και περιποιημένα μας περιβάλλουν. Ανάμεσά τους πολλές εγκαταστάσεις θερμοκηπίων, που φιλοξενούν πυκνές σειρές από πανύψηλες ντοματιές. Είναι ένας τόπος με εκπληκτική αγροτική αξιοποίηση, ένα απ' αυτά τα σημεία της Κρήτης, που τροφοδοτούν με κηπευτικά τις αγορές της Ελλάδας και του εξωτερικού.

Ακολουθούμε τον χωματόδρομο με βόρεια κατεύθυνση, ήδη τα πρώτα ίχνη των αρχαίων ερειπίων της Φαλάσαρνας προβάλλουν με τη μορφή διάσπαρτων λαξευτών ογκόλιθων ανάμεσα σε πυκνούς θάμνους σχοίνων και δέντρα χαρουπιάς. Κατά την αρχαιολόγο **Ελπίδα Χατζηδάκη**, η αρχαία πόλη της Φαλάσαρνας βρίσκεται στο στρατηγικότερο σημείο των περαλιών της Δυτικής Κρήτης, πάνω στη χερσόνησο της Γραμβούσας και στη διασταύρωση των εμπορικών θαλάσσιων οδών μεταξύ Βορείου Αφρικής, Ελλάδος και Ιταλίας. Η ευρύτερη περιοχή κατοικείται από την Πρωτομινωϊκή εποχή αλλά μόνον κατά το διάστημα από τον 4ο μέχρι τον 1ο π.Χ. αιώνα έγινε γνωστή ως ναυτική δύναμη. Η γεωγραφική θέση της πόλης καθώς και το καλά οχυρωμένο της λιμάνι, έδωσαν στην αρχαία Φαλάσαρνα μια ξεχωριστή θέση στην ιστορία.

Η Φαλάσαρνα απέκτησε ναυτική ισχύ με την προστάτιδά της, τη νύμφη "Φαλασάση", η οποία και απεικονίζεται στη μία όψη των πρώιμων νομισμάτων της, ενώ σε άλλη όψη έχει την τρίαίνα του Ποσειδώνα. Η πόλη της Φαλάσαρνας φαίνεται να ήταν η πρώτη της Κρήτης που καταστράφηκε από τους Ρωμαίους κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεών τους εναντίον των πειρατών και η καταστροφή της ήταν τόσο ριζική, ώστε η πόλη δεν ξανακατοικήθηκε ποτέ. Τα οχυρωματικά της τείχη καταδαφίστηκαν και σωριάστηκαν στην είσοδο

Βάση κυκλικού πύργου στον αρχαιολογικό χώρο της Φαλάσαρνας που ήταν ένα από τα τέσσερα οχυρά προστασίας του λιμανιού. Εντύπωση προκαλεί η άριστη τοιχοποιία. Στους ανατολικούς πρόποδες της Ακρόπολης της Φαλάσαρνας η αρχαιολογική σκαπάνη της Ελπίδας Χατζηδάκη απεκάλυψε έναν μικρό "βιομηχανικό χώρο", που αποτελείται από 4 δεξαμενές, τοποθετημένες σε λίθινο δάπεδο. Οι δεξαμενές αυτές λειτουργούσαν ως εργαστηριακός χώρος για πλύση του πηλού.

του καναλιού πρόσβασης αχρηστεύοντας έτσι ολοκληρωτικά το λιμάνι. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα θάφτηκαν δια μέσου των αιώνων, καθώς και από τα τεράστια παλιροϊκά κύματα που σχηματίστηκαν κατά τη διάρκεια καταστρεπτικών σεισμών, που προκλήθηκαν από την κίνηση της λιθοσφαιρικής πλάκας της Αφρικής το 66 μ.Χ. και το 365 μ.Χ. Οι σεισμοί αυτοί προκάλεσαν την ανύψωση του δυτικού τμήματος της Κρήτης κατά 6-9 μέτρα πάνω από τη θάλασσα. Κατά συνέπεια, το λιμάνι και τα τείχη που διασώθηκαν βρίσκονται σήμερα σε χερσαία ζώνη, σε απόσταση 100 μ. από την παραλία, θαμμένα κάτω από τόνους προσχώσεων.

Η Φαλάσαρνα αποτελεί την μοναδική γνωστή περίπτωση ανά τον κόσμο Ελληνιστικού λιμανιού, που διατηρήθηκε εξαιτίας της δράσης παλιροϊκών κυμάτων, εγκαταλείφθηκε στην αρχαιότητα και δεν επαναχρησιμοποιήθηκε ποτέ. Ύστερα από 10 χρόνια ανασκαφικών

μύσκεπο εξωκκλήσι του Αϊ-Γιώργη και 100 περίπου μέτρα προς τα νότια βρίσκεται ένα σκέπαυτρο που προφυλάσσει χώρο αρχαιολογικής ανασκαφής. Η θέση του λόφου πάνω από την αρχαία πόλη είναι στρατηγική. Εξίσου εντυπωσιακή πρέπει να είναι και η θέα από την κορυφή του λόφου προς τη θάλασσα. Αποφασίζουμε ν' ανεβούμε ως την κορυφή. Ξεκινάμε πάνω ακριβώς από το αρχαιολογικό σκέπαυτρο με κατεύθυνση δυτική. Η ανάβαση είναι απότομη, η διαδρομή τραχύτατη, το έδαφος κατ'άσπαρτο με κοφτερούς βράχους και αγκαθωτούς θάμνους, είμαστε υποχρεωμένοι να ελισσόμαστε ανάμεσά τους με μεγάλη προσοχή. Ήδη όμως από τα πρώτα μας βήματα αρχίζουμε να διακρίνουμε ίχνη ανθρώπινης παρουσίας. Κάποιες πέτρες διαφέρουν, το σχήμα τους δεν είναι ακανόνιστο αλλά ορθογώνιο, λαξευμένο από χέρι ανθρώπου. Οι ογκόλιθοι αυτοί, άλλοτε είναι διάσπαρτοι και άλλοτε στοιβαγμένοι ο ένας πάνω στον άλλον,

Οι χασοκές απόκρημνες πλαγιές που εκτείνονται στα βόρεια του λόφου "Κουτρί", όπου ευρίσκετο η Ακρόπολη της αρχαίας Φαλάσαρνας. Το σημείο αυτό δεν ήταν οχυρωμένο γιατί ήταν φυσικά απροσπέλαστο. Στη θάλασσα αυτή περιοχή, ανάμεσα στα νησάκια "Ποντικός" και "Πεταλίδα", έγινε στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ναυμαχία ανάμεσα στο αυστραλιανό θωρηκτό "Σίδνεϋ" και σε δυο ιταλικά πολεμικά, το "Ευγένιος της Σαβοΐας" και το "Βαρθολομαίος Κολεόνι". Το πρώτο βυθίστηκε ενώ το δεύτερο μάς δόθηκε από τους Ιταλούς, ως πολεμική αποζημίωση. ΦΩΤ.Θ. ΜΠΑΣΓΙΟΥΡΑΚΗΣ

ερευνών, οι εργασίες εξακολουθούν να βρίσκονται σε πρώιμο στάδιο. Μέχρι σήμερα έχει αποκαλυφθεί μικρό μόνον τμήμα του λιμανιού, ενώ δεκάδες άλλα κτίρια, οχυρωματικοί πύργοι και ναοί αναμένουν ανασκαφή, συντήρηση και αναστήλωση. Γεγονός είναι, ότι εδώ στη Φαλάσαρνα υπάρχει ένα μοναδικό τεχνητό λιμάνι, που διατηρήθηκε εξαιτίας απίθανων γεωλογικών συνθηκών και πολεμικών επιχειρήσεων, πράγμα που ευνοεί τη μελέτη και έρευνα σε ένα άγνωστο πεδίο της αρχαίας Ελληνικής ιστορίας.

Περιδιαβαίνουμε για αρκετή ώρα τον εκτεταμένο αρχαιολογικό χώρο, τα ερείπια των οικοδομημάτων με την θανατοσύνη κυκλώπεια τοιχοποιία μας εντυπωσιάζουν. Ο χώρος των ανασκαφών οριοθετείται προς τα βόρεια και δυτικά από έναν τραχύ, βραχώδη λόφο που υψώνεται απότομα, σαν φυσικό όριο ανάμεσα στην αρχαία πολιτεία και στη θάλασσα. Στους πρόποδες του λόφου είναι χτισμένο το κεραι-

αποκαλύπτοντας τμήματα αρχαίας οχύρωσης. Σε λιγότερο από 15 λεπτά βρισκόμαστε στην κορυφή, όπου η περιτοίχιση είναι πιο εκτεταμένη και ευδιάκριτη.

Βαδίζουμε μερικά βήματα και ξαφνικά από κάτω μας αποκαλύπτεται το χάος. Ένας τρομακτικός γκρεμός ξεκινάει από την άκρη του λόφου και, μετά από 100 περίπου μέτρα κατακόρυφης διαδρομής, καταλήγει ως τη θάλασσα. Κάτω χαμηλά η ακτή είναι βραχώδης και αφιλόξενη, φυσική προέκταση της απόκρημνης στεριάς. Τα αφρισμένα κύματα σκάζουν στους βράχους με ορμή, στέλλουν ήχο υπόκωφο ως τ' αυτιά μας. Οπισθοχωρούμε δυο-τρία βήματα ασυναίσθητα, σοκαρισμένοι απ' αυτό το ιλιγγιώδες θέαμα. Ύστερα, με προσεκτικές πάντα κινήσεις, κατηγοριζόμαστε αργά προς τον αρχαιολογικό χώρο της Φαλάσαρνας. Σε λίγο ακούμε την κόρνα του Θανάση και είμαστε ευτυχείς, που βαδίζουμε και πάλι σε σταθερό, επίπεδο έδαφος.

-*Ανέβηκες ποτέ σ' αυτό το λόφο; ρωτάω κάποια στιγμή το φίλο μας.*

Γυρίζει το κεφάλι του και απεντίζει προς τα βόρεια.

-*Πέρασα πολλές ώρες απ' τη ζωή μου σ' αυτή την άγρια κορυφή, μαζεύοντας αγριοαγκινάρες και σταμιναγκάθια. Μα τις περισσότερες φορές ανέβαινα έτσι, χωρίς λόγο. Μου έφτανε που αγνάντευα τη θάλασσα.*

ΣΤΑ ΝΕΡΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΚΑΣΤΡΑ ΤΗΣ ΓΡΑΜΠΟΥΣΑΣ

Η νύχτα φεύγει, παίρνει μαζί της και τα τελευταία σύννεφα από τον Κισαμίτικο ουρανό. Το φως του ήλιου είναι λαμπρό, μας σηκώνει απ' τα χαράματα.

-*Σήμερα είναι η μέρα μας, λέει, καθώς πίνουμε τον καφέ μας ο Θανάσης. Από αύριο κατά τις προβλέψεις χαλάει πάλι ο καιρός και η Γραμπούσα θα μείνει όνειρο. Μόλις λοιπόν είστε έτοιμοι, ξεκινάμε.*

Παίρνουμε τα φωτογραφικά μας κι ένα σακκίδιο με λιγοστά πράγματα, κυρίως ρούχα. Αντίθετα ο Θανάσης έχει αναλάβει την φροντίδα για όλους μας: νερό, σάντουιτς, πρόσθετο ψωμί, κρητική γραβιέρα, ελιές "τσουνάτες", ντομάτες, φρούτα.

-*Περιμένουμε κι άλλον στην παρέα; τον πειράζω.*

-*Καλύτερα να είμαστε προνοητικοί. Είναι προτιμότερο να περισσέψουν, παρά να μην φτάσουν.*

Στο λιμάνι του Καβονησιού επικρατεί ηρεμία, έξω όμως από τον λιμενοβραχίονα ένας ελαφρός γροαίγος ταράζει την επιφάνεια της θάλασσας. Γεμίζει ως απάνω το δοχείο των καυσίμων ο Θανάσης, ελέγχει σχολαστικά άγκυρες, σχοινιά, μηχανή, τακτοποιεί τα πάντα στις καλύτερες δυνατές θέσεις και δίνει το σύνθημα της αναχώρησης. Το ταχύπλοο "BALENTI", σπρωγμένο από μια τετράχρονη 45άρα HONDA, ξυπνάει από τον λήθαργο της πολυήμερης ακινησίας και αρχίζει να σχίζει ζωηρά τα νερά του κόλπου της Κισάμου. Ακολουθούμε πορεία παράλληλη με την χερσόνησο της Γραμβούσας, περνάει η ακτογραμμή ρεαλιστικά από τα μάτια μας, πάντα απόκριμη και επικίνδυνη.

-*Πλησιάζουμε στην τοποθεσία "Τερσανάς", λέει ο Θανάσης και μας δείχνει έναν υποτυπώδη κολπίσκο. Εκεί πιστεύεται πως υπήρχε*

αρχαίο ναυπηγείο. Πιστεύεται επίσης, πως υπήρχε και η αρχαία πόλη Αγγείον, για την οποία ο Γάλλος μελετητής της περιοχής P. Favre αναφέρει ότι ήταν σε ακμή και κατά την ρωμαϊκή περίοδο.

Φτάνουμε όμως κιόλας στην πελώρια σπηλιά. Είχαμε ήδη δει την προηγούμενη μέρα στο άλμπουμ του Θανάση φωτογραφίες αυτής της σπηλιάς, που είναι ορατή μόνο από τη θάλασσα. Καθώς πλησιάζουμε στα 300 περίπου μέτρα, προσπαθώ να υπολογίσω τις διαστάσεις της.

-*Το άνοιγμά της δεν πρέπει να ξεπερνάει τα 25-30 μέτρα, λέω με βεβαιότητα στον Θανάση.*

-*Είναι τουλάχιστον διπλάσια. Κάνε λίγη υπομονή και θα το διαπιστώσεις.*

Προσεγγίζουμε την ακτή με χαμηλή ταχύτητα, τα βράχια είναι άγρια, ο καπετάνιος μας όμως τα προσεγγίζει με μαεστρία και σε λίγα λεπτά πηδάμε έξω με ασφάλεια.

Ξεκινάμε την πορεία προς τη σπηλιά με μεγάλη προσοχή, οι βράχοι δεν συγχωρούν κανένα παραπάτημα. Αρκετές δεκάδες μέτρα πάνω απ' τα κεφάλια μας χάζει το στόμιο της σπηλιάς, σαν ανοιχτό στόμα κάποιου προϊστορικού τέρατος. Αρχίζουμε ν' ανηφορίζουμε κατακόρυφα σ' ένα σαθρό και επικίνδυνο έδαφος. Μετά από ένα πεντάλεπτο χάνεται ξαφνικά ο ουρανός. Πάνω απ' τα κεφάλια μας υπάρχει μόνον ο θόλος της σπηλιάς. Είναι μεγάλος, τεράστιος, μια επιβλητική, συμπαγής, ασβεστολιθική αφίδα. Τεντώνουμε προς τα πίσω τους λαιμούς μας για να μπορέσουμε να συνειδητοποιήσουμε τις διαστάσεις της.

-*Λοιπόν; ρωτάει ο Θανάσης. Πόσο μεγάλη υπολογίζεις τη σπηλιά;*

Αναμετρώ το γίγαντα που με περιβάλλει και καταλήγω πως το ύψος του είναι αδύνατον να είναι χαμηλότερο από 20-25 μέτρα, ενώ το πλάτος του ανοίγματος πλησιάζει τα 50 μέτρα. Αισθανόμαστε σαν μικροσκοπικά ανθρωπάκια μπροστά στον γίγαντα "Γκιούλιβερ". Ένα αγριοπερίστερο αποσπάται από τα τοιχώματα και πετάει με πάταγο προς την πλευρά της θάλασσας. Αρκετοί σταλακτίτες κρέμονται από την οροφή ενώ κάποιες σταγόνες πέφτουν σε αραιά διαστήματα στη γη, σημάδι πως το σπήλαιο είναι ακόμα ζωντανό και η διαδικασία δημιουργίας σταλακτιτικού διακόσμου συνεχίζεται. Το έδαφος είναι καλυμμένο με χώμα και σωρούς κοπριάς από κατοίκια. Το βάθος της σπηλιάς δεν πρέπει να ξεπερνάει

Ένα τμήμα από τις εξωτικές αμμουδιές της παραλίας της Φαλάσαρνας. ΦΩΤ.Θ ΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ

Το ταχύπλοο "ΒΑΛΕΝΤΙ" με τον Θανάση Δεικτάκη, τον καπετάνιο του. Πιο πίσω στις βραχώδεις ακτές, διακρίνεται καθαρά το σκούρο ίχνος της αρχαίας ακτογραμμής. Το φαινόμενο αυτό οφείλεται στην ανύψωση του δυτικού τμήματος της Κρήτης κατά 6-9 μέτρα πάνω από τη θάλασσα. Η ανύψωση αυτή προκλήθηκε το 66 και το 365 μ.Χ. από την κίνηση της λιθοσφαιρικής πλάκας της Αφρικής, που συνοδεύτηκε από καταστρεπτικούς σεισμούς και τεράστια παλιρροϊκά κύματα.

τα 40 μέτρα. Αν ίσως υπήρχε στα τοιχώματα κάποιο άνοιγμα, πιθανόν να οδηγούσε στην αποκάλυψη ενός σπηλαιού ανυπολόγιστης έκτασης, κάτω από τον τεράστιο ασβεστολιθικό όγκο της Χερσονήσου της Γραμβούσας. Εγκαταλείπουμε το σπήλαιο, διασχίζουμε τη βραχώδη ακτή και φτάνουμε στο σκάφος.

-Όπου νάναι τελειώνουν τα "Γρεμνά", πλησιάζουμε στον "Γεροκάβο" και στην "Τρυπητή", μας ενημερώνει ο Θανάσης. Σε λίγο θ' αντικρίσουμε και την Άγρια Γραμβούσα. Ο Γεροκάβος ορθώνεται σαν ένας κατακόρυφος βραχώδης τοίχος. Αμέσως μετά διακρίνουμε την Τρυπητή, ένα περίεργο διαμπερές άνοιγμα ανάμεσα στα τοιχώματα των βράχων. Ξαφνικά, και χωρίς καμία ορατή αιτία, ο αέρας δυναμώνει, η κατάσταση της θάλασσας και τα καιρικά φαινόμενα δείχνουν να μεταβάλλονται. Ανάμεσα στην άκρη της χερσονήσου (το ακρωτήριο "Βούξα") και την Άγρια Γραμβούσα αναπτύσσεται ένας έντονος κυματισμός με αφρούς, που δεν παρατηρούνται

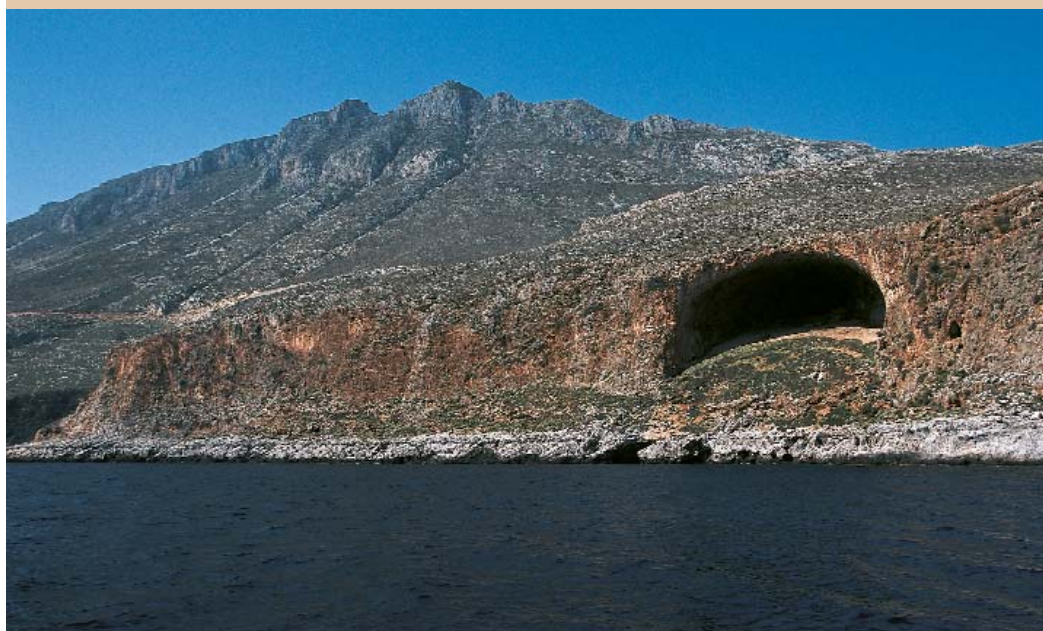
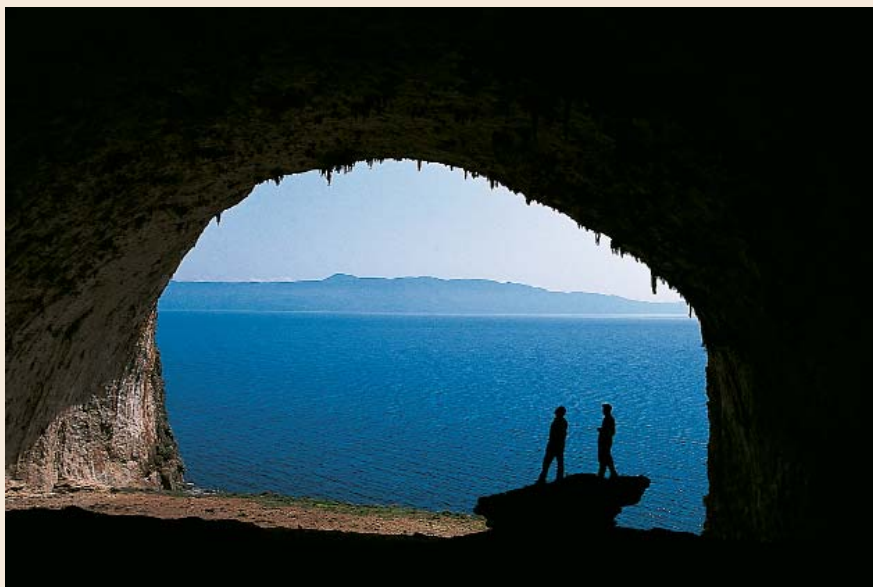
στην υπόλοιπη επιφάνεια της θάλασσας. Είναι σαν να κυλάει ένα ορμητικό ποτάμι ανάμεσα στα δυο ακρωτήρια.

-Αυτό είναι το περίφημο **Μπουγάζι**, λέει ο Θανάσης, χαμηλώνοντας την ταχύτητα του σκάφους. Δημιουργείται από τα ρεύματα του ανέμου που αναπτύσσονται ανάμεσα στις δυο απόκρημνες στεριές. Είναι ένα πέραςμα επικίνδυνο, πασίγνωστο σ' όλους τους ντόπιους ναυτικούς και τους ψαράδες. Όσο ήρεμα κι αν είναι γύρω τα νερά, πάντα το Μπουγάζι είναι ταραγμένο, σπάνια η θάλασσα είναι εδώ απόλυτη μπουανάτσα.

Διαπλέουμε το Μπουγάζι με χαμηλή ταχύτητα. Ο κλυδωνισμός του σκάφους είναι έντονος, είναι σαν να βρεθήκαμε ξαφνικά σε άλλη θάλασσα. Το φαινόμενο διαρκεί για μερικά λεπτά, το πλάτος του ρεύματος δεν πρέπει να ξεπερνάει τα 300-400 μέτρα. Αμέσως μετά, σαν από θαύμα, τα πάντα ηρεμούν, επανέρχονται στην προηγούμενη κατάσταση. Αφήνουμε πίσω μας την Άγρια Γραμβούσα

Η "Σπηλιά του Τερσανά"

"Ένα παράθυρο στο πέλαγος. Ένα μάτι θαυμασμού στην ομορφιά του Μυρτίλου. Φύλακας άγρυπνος στο χρυσάφι και το ασήμι του κόλπου. Απανεμίδα για τον ψαρά και το βοσκό, καταφύγιο για τις κασίδες, φωλιά για τα αγριοπερίστερα. Εντυπωσιάζει η συμμετρία του. Ο τεράστιος αυτός σπήλιος δεν έχει στο εσωτερικό του τρύπες, ανωμαλίες ή προεξοχές. Είναι θαρρείς σμιλεμένος με τόση τέχνη, υπομονή, προσοχή και επιμέλεια για ν' αποτελέσει ένα σπάνιο φυσικό μεγαλόργημα".

και παίρνουμε πορεία νότια, προς την Ήμερη Γραμβούσα και τον Μπάλο. Προβάλλει το νησί επιβλητικό και αγέρωχο, με τους πύργους και το κάστρο του, τους κατακόρυφους χαοτικούς γκρεμούς αλλά και τον υπέροχο γαλίνιο κολπίσκο στο νότιο τμήμα. Είναι αυτός ο κολπίσκος με τα μαγευτικά γαλαξοπράσινα νερά, που ξετρελαίνει τους καλοκαιρινούς τουρίστες στη διάρκεια της ημερήσιας κρουαζιέρας τους.

Δένουμε το σκάφος στο ασφαλές λιμανάκι, δίπλα σ' ένα ψαράδικο καΐκι και πηδάμε στην ακτή, μοναδικοί επισκέπτες αυτή την εποχή.

-Να λοιπόν που ήρθε η ώρα να πατήσετε το χόμα της Γραμβούσας, λέει ο Θανάσης. Μαζί μου θα την απολαύσετε καλύτερα.

Χωρίς καθυστέρηση ξεκινάμε για το Κάστρο. Το μονοπάτι είναι ανηφορικό αλλά απόλυτα βατό, δεν μας δημιουργεί κανένα πρόβλημα. Σ' ένα τέταρτο περίπου φτάνουμε στις πρώτες οχυρώσεις. Σύμφωνα με τα στοιχεία που μας παραχώρησε η Στέλλα Μαρινάκη, η ιστορία της Γραμβούσας ξεκινάει από την αρχαιότητα και ήδη αναφέρεται από τον Πλίνιο, τον Στράβωνα και τον Πτολεμαίο. Στη Γραμβούσα αναφέρονται και πολλοί μεταγενέστεροι ξένοι περιηγητές και ανάμεσά τους ο *Defner*, ο *Pasley*, ο *Spratt*. Η μεγάλη όμως στρατηγική σπουδαιότητα του νησιού, φάνηκε κυρίως κατά την περίοδο της όψιμης βενετοκρατίας, όταν κρίθηκε απαραίτητη η οχύρωσή του εξαιτίας των πειρατικών επιδρομών του Βαρβαρόσσα και εξαιτίας της απειλούμενης κατάκτησης της Κρήτης, ύπερα μάλιστα από την πώση της Κύπρου το 1570. Οι Βενετοί δεν κατόρθωσαν να αποτρέψουν την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους (1645-1669), κατάφεραν όμως με τη Συνθήκη του *Morozini* να κρατήσουν το Κάστρο της Γραμβούσας, με την ελπίδα να επανακτήσουν κάποτε τον έλεγχο της Κρήτης. Οι Τούρκοι, που ενδιαφέρονταν ζωικά για την στρατηγική θέση της Γραμβούσας, κατέλαβαν το νησί αμαχητί με δωροδοκία του Ιταλού Φρουράρχου το 1692 Έκτοτε το Κάστρο συνδέθηκε με τους απελευθερωτικούς αγώνες των Κρητικών και διεδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο. Η πρώτη προσπάθεια κατάληψης του νησιού έγινε υπό την αρχηγία του *Εμμ. Τομπάζη* στις 11 Δεκεμβρίου του 1823. Ο Τομπάζης ήταν βέβαια έμπειρος στη ναυσιπλοΐα αλλά εντε-

λώς άπειρος σε επιθέσεις οχυρώσεων του είδους της Γραμβούσας. Έτσι οδήγησε την επιχείρηση σε καταστροφή, με αποτέλεσμα να σωθούν μόνον 60 από τους 150 Κισσαμίτες αγωνιστές, που συμμετείχαν μαζί με τους άνδρες του Τομπάζη στην επίθεση κατά του Κάστρου.

Η δεύτερη επιχείρηση οργανώθηκε σιωπά και με μεγάλη μυστικότητα. Τον Ιούλιο του 1825, υπό την αρχηγία του *Δημητρίου Καλλέργη*, συγκεντρώθηκαν στην Πελοπόννησο οπλαρχηγοί των Κρητικών, Μονεμβασιώτες και Σφακιανοί και απέπλευσαν με 13 πλοία για την Γραμβούσα. Μια ομάδα Κισσαμιτών με επικεφαλής τον τουρκομαθή *Παχυνάκη*, κατάφεραν να διειδύσουν στο κάστρο, προφασιζόμενοι ότι ήταν τούρκοι φρουροί, που είχαν έρθει για ν' αντικαταστήσουν τη φρουρά. Οι τούρκοι αιφνιδιάστηκαν και το Κάστρο της Γραμβούσας έπεσε στα χέρια των Ελλήνων στις **3 Αυγούστου του 1825**. Το γεγονός αυτό χαιρετίσθηκε με μια ομοβροντία από τα μεγάλα κανόνια του φρουρίου, που ο απόηχός της ακούστηκε ως το Ναύπλιο. Αυτό ήταν το συμφωνημένο σινιάλο που θα σήμαινε την απελευθέρωση της Γραμβούσας. Έτσι το μικρό νησί έγινε το **πρώτο ελεύθερο κομμάτι της Κρήτης**.

Μετά απ' αυτό το γεγονός άρχισαν να καταφθάνουν στην ελεύθερη Γραμβούσα, άνθρωποι με τις οικογένειές τους από άλλες σκλαβωμένες περιοχές της Κρήτης. Ο πληθυσμός του νησιού έφτασε να πλησιάζει τους 3000!, αριθμός υπερβολικός για τα δεδομένα του νησιού. Συγκροτήθηκε βέβαια κάποια κοινωνική δομή, κατασκευάστηκαν παραπήγματα, λειτούργησε και ένα υποτυπώδες σχολείο, όλα όμως αυτά δεν στάθηκαν ικανά να αποτρέψουν το μείζον πρόβλημα του επισιτισμού και της επιβίωσης. Οι κάτοικοι της Γραμβούσας για να επιβιώσουν αναγκάστηκαν να επιδοθούν στην πειρατεία. Τότε επενέβησαν οι Αγγλογάλλοι και τον Ιανουάριο του 1828 κατέπλευσαν στην Γραμβούσα 20 πολεμικά και εξεδίωξαν από το νησί όχι μόνον τους πειρατές αλλά και τους αμάχους. Ο Καποδίστριας μάλιστα συγκρότησε στο Ναύπλιο δικαστήριο για να καταδικάσει τους "πειρατές" σε θάνατο! Τελικά κατάλαβε, πως οι "πειρατές" αυτοί δεν ήταν παρά άνθρωποι πεινασμένοι και κυνηγημένοι, που η ανάγκη και οι συνθήκες

Νοτιοδυτική άποψη της "Τρυπητής", που βρίσκεται στο άκρο της Χερσονήσου της Γραμβούσας.

τους ανάγκαζαν να κάνουν αυτά που έκαναν. Ύστερα λοιπόν από πιέσεις δέχτηκε να μετατρέψει την θανατική τους ποινή σε χρηματική. Όσο γι' αυτούς που καταδικάστηκαν σε εξορία, ήταν αδύνατον να βρεθούν για να συλληφθούν και να εξοριστούν, διότι είχαν... εξοριστεί μόνοι τους!

Σήμερα το άλλοτε περήφανο Κάστρο της Γραμβούσας στέκει σιωπηλό ανάμεσα στο πέλαγος της Κρήτης και στη Μεσόγειο θάλασσα. Σ' αυτό το κάστρο μας οδηγούν τα βήματά μας. Περιδιαβαίνουμε ανάμεσα στους ερειπωμένους προμαχώνες και τα τείχη, περνάμε δίπλα από την πετρόχτιστη εκκλησία του *Ευαγγελισμού* βηματίζουμε πάνω στους λιθόστρωτους δρόμους που διατηρούνται ακόμα σε άριστη κατάσταση, θαυμάζουμε τις δυο μεγάλες δεξαμενές νερού με την τεράστια χωρητικότητα και τα ανοίγματα που έμπαινε το βρόχινο νερό. Ο χώρος του φρουρίου είναι σχεδόν επίπεδος. Πρόκειται στην ουσία για ένα μεγάλο οροπέδιο στην κορυφή του νη-

σιού, που το μέγιστο μήκος του πρέπει να ξεπερνάει τα 400 μ. ενώ το πλάτος του δεν μπορεί να είναι μικρότερο από 200 μέτρα. Καταλήγουμε σ' ένα υπερυψωμένο σημείο στο βόρειο άκρο του φρουρίου.

Στο σημείο αυτό, όπως και σ' όλο το μήκος της δυτικής πλευράς δεν υπάρχουν ίχνη οχύρωσης γιατί η γεωλογική διαμόρφωση του νησιού είναι τέτοια, που οποιαδήποτε ανθρώπινη προσπάθεια εκπόρθησης του φρουρίου είναι καταδικασμένη να αποτύχει. Είναι ένας συνεχόμενος κατακόρυφος βράχος, που από ύψος 137 μέτρων καταλήγει ως τη θάλασσα. Σπάνια η έννοια της αβύσσου έχει μια τέτοια συγκλονιστική αμεσότητα, όσο αυτή η δυτική κόψη της Γραμβούσας.

Πάνω στο θαυμάσιο λιθόστρωτο, που το κοσμούν χιλιάδες αγριολούλουδα, απολαμβάνουμε το λιτό οικολογικό μας γεύμα. Ύστερα, αποθαυμάζουμε τον ορίζοντα που εκτείνεται ανεμπόδιστα ολόγυρά μας.

-Με πολύ καθαρή ατμόσφαιρα είναι δυνατόν

Νότια όψη της Γραμβούσας με τον ογκώδη λόφο και τις οχυρώσεις του Κάστρου που δεσπόζει στην κορυφή. "Τους τρεις πρώτους αιώνες της βενετοκρατίας το ελληνορθόδοξο κρητικό στοιχείο αντιστάθηκε δυναμικά και απελπισμένα στον πανίσχυρο κατακτητή. Οι διαδοχικές εξεγέρσεις, που κράτησαν ως τις πρώτες δεκαετίες του 16ου αιώνα, συναπαρτίζουν έναν πραγματικό επικό αγώνα, που όμοιός του δεν μαρτυρείται σε καμιά κατακτημένη ελληνική περιοχή, έναν αγώνα που αποκτά μεγαλύτερη ηθική σημασία, γιατί διεξαγόταν κάτω από συνθήκες που προεξοφλούσαν την αποτυχία του".

να διακρίνουμε στα βορειοδυτικά, σε μια ευθεία σχεδόν, τα Αντικύθηρα, τα Κύθηρα και την κορφή του Ταϊγέτου, λέει ο Θανάσης. Σας εύχομαι κάποτε να την ζήσετε αυτή την εμπειρία.

Γοητευμένοι από τη Γραμβούσα επιστρέφουμε στο σκάφος και βάζουμε πλώρη για το Μπάλο. Περνάμε πρώτα ανάμεσα από επικίνδυνες ξέρες, ύστερα κοντά από το νησάκι Βαλεντί - το αγαπημένο του Θανάση - και στο τέλος περιπλέουμε την δυτική πλευρά του Τηγανιού και καταλήγουμε στην νοτιοδυτική βραχώδη ακτή έξω από τη λιμνοθάλασσα του Μπάλου.

-Θα πάω να βρω και να μαζέψω τη "Σαλάτα της θάλασσας". Ύστερα λέω να επιστρέψω μόνος, γιατί προβλέπω να έχει θάλασσα και θα ταλαιπωρηθείτε. Χαρείτε λοιπόν όση ώρα θέλετε τον Μπάλο και θα έρθω το βράδυ να σας πάρω από ψηλά με το αυτοκίνητο.

Αποχαιρετάμε το φίλο μας, βγάζουμε τα παπούτσια και σε λίγο βαδίζουμε στα ρηχά

νερά της λιμνοθάλασσας. Δεν είμαστε όμως μόνοι. Αν και είναι ακόμα μόλις 10 Απριλίου, τουλάχιστον είκοσι ξένοι τουρίστες βρίσκονται εδώ και κολυμπάνε. Ανάμεσά τους και μικρά παιδιά, προσχολικής ηλικίας!

-Πρέπει να διασώσουμε το εθνικό μας γόητρο, λέω στην Άννα.

Αντίθετα όμως με το νερό της λιμνοθάλασσας - που με βάθος μόλις 10 εκατοστών καίει από τον ήλιο - το βόρειο τμήμα του κόλπου είναι ψυχρό, πολύ ψυχρό θα έλεγα. Αυτό όμως δεν μας εμποδίζει να κολυμπήσουμε για 10 τουλάχιστον λεπτά, εγκαινιάζοντας έτσι με τον ωραιότερο τρόπο την φετινή κολυμβητική περίοδο. Στεγνώνουμε ευτυχισμένοι στον ήλιο, έχοντας την ψευδαίσθηση, ότι κάνουμε τις διακοπές μας σε τροπικό νησί. Τη γαλήνη διαταράσσει ο ήχος μηχανής. Το ταχύπλοο "Βαλεντί" με τον καπετάνιο του μας πλησιάζουν ολοταχώς.

-Δεν μπορούσα να σας αποχωριστώ, λέει ο

Τμήμα των νότιων οχυρώσεων του Κάστρου της Γραμβούσας και κάτω χαμηλά οι μαγευτικοί κολπίσκοι. Οι εργασίες κατασκευής του φρουρίου άρχισαν το 1579 από τον Ιταλό μηχανικό Latino Orsini και ολοκληρώθηκαν στα τέλη του 1582. Βασίστηκαν σε σχέδια του περιώνυμου σχεδιαστή οχυρωματικών έργων Francesko Bassilikata.

Θανάσης. *Είπα λοιπόν να έρθω να σας πάρω κι ας ταλαιπωρηθείτε λίγο από το κύμα.*

Μπάλος, Τηγάι, Βαλεντί, Ήμερη Γραμβούσα, χάνεται πίσω μας η ακινησία της θάλασσας κι η μαγεία των χρωμάτων, μπροστά μας η Άγρια Γραμβούσα και το Μπουγάζι αφρισμένο, Τρουπητή, Γερόκαβος, η Σπηλιά με το στόμιο ορθάνοιχτο, χαμηλώνει ο ήλιος, χτυπάν τα κύματα στην πλώρη, μένουν πίσω οι εικόνες, που τόσο πολύ αγαπήσαμε. Λιμάνι Καβονησιού, άνθρωποι και αυτοκίνητα, ελαιώνας και θερμοκήπια, εικόνες ειρηνικές, καθημερινές, τόσο διαφορετικές από εκείνες, στην έξω πλευρά της Χερσονήσου της Γραμβούσας. Το βράδυ οι τελευταίες τσικουδιές, παρέα με την παράξενη και εξαιρετική γεύση της "Σαλάτας της Θάλασσας". Μετά το τελευταίο Κισαμίτικο κρασί, παρέα με την μαγειρική της Ευτυχίας και τις μουσικές επιλογές του Γιάννη, παρέα με την ήρεμη φυσιογνωμία του φίλου μας Θανάση...

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ώρα της αναχώρησης πλησιάζει. Είναι ένα απογευματινό ήρεμο, χωρίς αέρα, με ήλιο χλωμό και αδύνατο. Φτιάχνει ο Θανάσης τον τελευταίο μου καφέ, με την ίδια δουσολογία, ακριβώς έτσι όπως τον πίνω. Έρχεται στο τραπέζι και κάθεται κοντά μου. *-Όλες αυτές τις μέρες προβληματιζόμουν να τι δώρο να σας κάμω, σα θάρθει η ώρα για να φύγετε. Ήθελα να νάναι κάτι που ν' αντέχει στο χρόνο και να σας θυμίζει τη Γραμβούσα και το Μπάλο.*

Μ' αυτά τα λόγια φεύγει και σε λίγο επιστρέφει. Κρατάει στα χέρια του ένα σακουλάκι. Βγάζει από μέσα κάτι, τυλιγμένο σε χοντρό κίτρινο χαρτί και μου το δίνει. Είναι βαρύ και ογκώδες. Ξετυλίγω αργά το χαρτί με περιέργεια και λαχτάρα. Είναι μια πέτρα, λίγο μεγαλύτερη απ' τη χούφτα μου. Δεν είναι ακριβώς πέτρα. Είναι περισσότερο μια πε-

Το έρημο πια Κάστρο της Γραμβούσας κοσμούν κάθε άνοιξη χιλιάδες αγριολούλουδα. Από το βόρειο άκρο του κάστρου διακρίνεται το χαμηλότερο τμήμα του νησιού και στο βάθος η Άγρια Γραμβούσα, το ακρωτήριο Βούξα και ανάμεσά τους το περίφημο Μπουγάζι. Στην περιοχή της Γραμβούσας έχουν βρεθεί περίπου 350 είδη φυτών από τα οποία 17 είναι ενδημικά της Κρήτης. Έχει επίσης βρεθεί και ένα "στενοενδημικό" είδος, η μικρή μαργαρίτα *Anthemis glaberrima*, με μοναδικό σημείο εμφάνισής της τα νησιά Ήμερη και Άγρια Γραμβούσα. Το φυτό φύεται σε βραχώδεις ακτές και περιλαμβάνεται στο Κόκκινο Βιβλίο των "Σπανίων και απειλούμενων φυτών της Ελλάδας".

ρίεργη σύνθεση πετρωμάτων, στις αποχρώσεις της ώχρας, του γκρι σκούρου και του μαύρου, ένα εκπληκτικό δημιούργημα της φύσης. Αν και το σχήμα είναι ακανόνιστο απ' τις προεξοχές και τις γωνίες, το πέτρωμα έχει μian υφή τέλειας απαλότητας, σαν κάποιο χέρι έμπειρο να το λείανε υπομονετικά. Ποιος ξέρει πόσα χρόνια χρειάστηκαν τα κύματα της Γραμβούσας για να λειάνουν έτσι τις γωνίες του πετρώματος.

Με κοιτάζει στα μάτια ο Θανάσης με βλέμμα σταθερό. Σφίγγουμε τα χέρια αμίλητοι. Η "*Πέτρα της Γραμβούσας*" θα βρει στο γραφείο μου τη θέση που της αξίζει. Δίπλα στ' αγαπημένα μου απολιθώματα.

Παίρνει κι ανηφορίζει το αεροπλάνο στον ουρανό των Χανίων. Μα η νέφωση είναι χαμηλή, η ματιά είν' αδύνατο να φτάσει στα άγρια βράχια της Γραμπουσας, στα γαλήνια νερά του Μπάλου. Εμείς όμως ξέρουμε, πως

είν' εκεί κάτω, μακριά κατά τη Δύση, έτοιμα να μας αγκαλιάσουν και την επόμενη φορά.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ: Με την ολοκλήρωση (;) αυτής της προσπάθειάς μας να δώσουμε μια εικόνα για τη Γραμβούσα και τον Μπάλο, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε απ' την καρδιά μας:

-Την ΣΤΕΛΛΑ ΜΑΡΙΝΑΚΗ, για την αμέριστη συμπαράσταση και την καθοριστική της συμβολή στην πραγματοποίηση του άρθρου, καθώς επίσης και τον γιο της Μανόλη, φοιτητή Αρχαιολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

-Τον ΣΤΕΛΙΟ ΜΥΛΩΝΑΚΗ, για τις ατέλειωτες ώρες που διέθεσε μαζί μας και για τις πολύτιμες περιηγητικές πληροφορίες του.

-Το ΓΡΑΦΕΙΟ ΓΕΝ. ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ "ΗΟ-REFTAKIS TOURS" για την ευγενική παραχώρηση του SAMURAI ως τη στιγμή της αναχώρησής μας από την Κρήτη.

Ένα τμήμα της οχυρωμένης ανατολικής πλευράς του Κάστρου της Γραμβούσας, μοναδικό σχεδόν οχυρωματικό επίτευγμα για την εποχή εκείνη. Παραπάνω από το ένα τρίτο της περιμέτρου δεν χρειάστηκε να οχυρωθεί. Απότομοι βράχοι, 137 μέτρων ύψους αποτελούν ασφαλέστατη οχύρωση. ΦΩΤ. Θ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ

Απομεινάρια της παλιάς δόξας των Βενετών. Το λιοντάρι σύμβολο της κυριαρχίας τους είναι πεσμένο κάτω στην είσοδο του Κάστρου και δίπλα του το σύμβολο της Βενετίας, το οικόσημο του Αγίου Μάρκου.

-Τον ΣΤΕΛΙΟ ΚΟΥΝΕΛΑΚΗ, Πρόεδρο του Πολ. Συλλ. Λουσαζίων, για τα θαυμάσια λαογραφικά βιβλία που μας χάρισε.

-Τον ΑΝΤΩΝΗ ΜΑΡΕΝΤΑΚΗ, από το Ρ.Σ. του Καστελλίου "ΡΙΖΙΤΕΣ", για την φιλοξενία του και την προβολή του έργου μας.

-Τους έξοχους φωτογράφους ΜΙΧΑΛΗ ΠΟΛΥΧΡΟΝΑΚΗ και ΦΑΝΗ ΜΑΝΟΥΣΑΚΗ για τις βοήθειές τους.

-Τον ΣΠΥΡΟ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ για την ζεστή φιλοξενία του.

-Τον ΜΑΝΟΛΗ ΨΩΜΑΤΑΚΗ για τις πολλαπλές και πρόθυμες βοήθειές του.

Την ΕΥΤΥΧΙΑ ΔΕΙΚΤΑΚΗ για την φιλοξενία της και τις εξαιρετικές γεύσεις της κουζίνας της.

-Τον ΓΙΑΝΝΗ ΔΕΙΚΤΑΚΗ για τις αξέχαστες ώρες των μουσικών του αναζητήσεων.

Τον ΑΘΑΝΑΣΙΟ Π. ΔΕΙΚΤΑΚΗ, για τα έξοχα βιβλία που μας χάρισε, τις πληροφορίες και τις γνώσεις που μας μετέδωσε και τις αυθεντικές "Κρητικές" στιγμές που ζήσαμε κοντά του.

-Και τέλος τον ΘΑΝΑΣΗ ΔΕΙΚΤΑΚΗ, τον

νοικοκύρη και καπετάνιο μας, τον σύντροφο στον καφέ του πρωινού και στο κρασί της νύχτας, που μόχθησε ακούραστα δίπλα μας για να πραγματοποιηθεί αυτό το άρθρο.

ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

Διαμονή: Ξενώνας "ΚΑΛΥΒΙΑΝΗ", Ευτυχία Δεικτάκη Τηλ. 0822-0-23204

Ξενώνας "ΕΛΑΙΩΝΑΣ", Στέλιος Μυλωνάκης Τηλ. 0822-0-22092, 83069.

Περιηγήσεις - Πεζοπορικές διαδρομές: "STRATA TOURS", Στέλιος Μυλωνάκης Τηλ και fax 0822-0-24336.

Γενικός τουρισμός - Ενοικιάσεις αυτοκινήτων: HOREFTAKIS TOURS Τηλ. 0822-0-23888, 23250, 24117. FAX. 22264.

Σημείωση: Επειδή είναι αδύνατον ν' αναφερθούν τα πάρα πολλά καταλύματα στην περιοχή Κισάμου, σας δίνουμε τα τηλέφωνα του Γραμματέα και της Προέδρου της Ένωσης των Τουριστικών Μονάδων.

1. ΝΙΚΟΣ ΒΕΡΥΒΑΚΗΣ (Γραμματέας) 0822-0-2206.

2. ΣΤΕΛΛΑ ΜΑΡΙΝΑΚΗ (Πρόεδρος) 0822-0-31369,83110, fax: 31777,

KIN. 0946/011124

ΧΑΡΤΗΣ Ν. ΧΑΝΙΩΝ: 1:79.000.

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ: Ο Σύλλογος Προβολής Κισάμου Η "ΓΡΑΜΠΟΥΣΑ" τελεί κάθε καλοκαίρι τα "ΓΡΑΜΠΟΥΣΙΑ", σε ανάμνηση της κατάληψης της Γραμβούσας από τους Έλληνες τον Αύγουστο του 1825. Οι εκδηλώσεις διαρκούν από τον Ιούλιο μέχρι τον Σεπτέμβριο, με επίκεντρο το β'15ήμερο του Αυγούστου. Θεαματικότερη και δημοφιλέστερη εκδήλωση είναι ο "Κρητικός Γάμος". Οι υπόλοιπες εκδηλώσεις - που διαρκούν ένα μήνα - περιλαμβάνουν ομιλίες, εκδρομές και λοιπές δραστηριότητες πνευματικές, θρησκευτικές, λογοτεχνικές και αθλητικές. Ο εξαιρετικά δραστήριος αυτός Σύλλογος με την υπερτριαντάχρονη ιστορία του, εκδίδει τα τελευταία 12 χρόνια συλλεκτικά ημερολόγια και, πολύ πρόσφατα, το πρώτο τεύχος του τριμηνιαίου του περιοδικού "ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΣΑΜΟΣ". Για κάθε πληροφορία τα τηλέφωνα των γραφείων του Συλλόγου είναι: **0822-0-23963** (τηλ & φαξ).

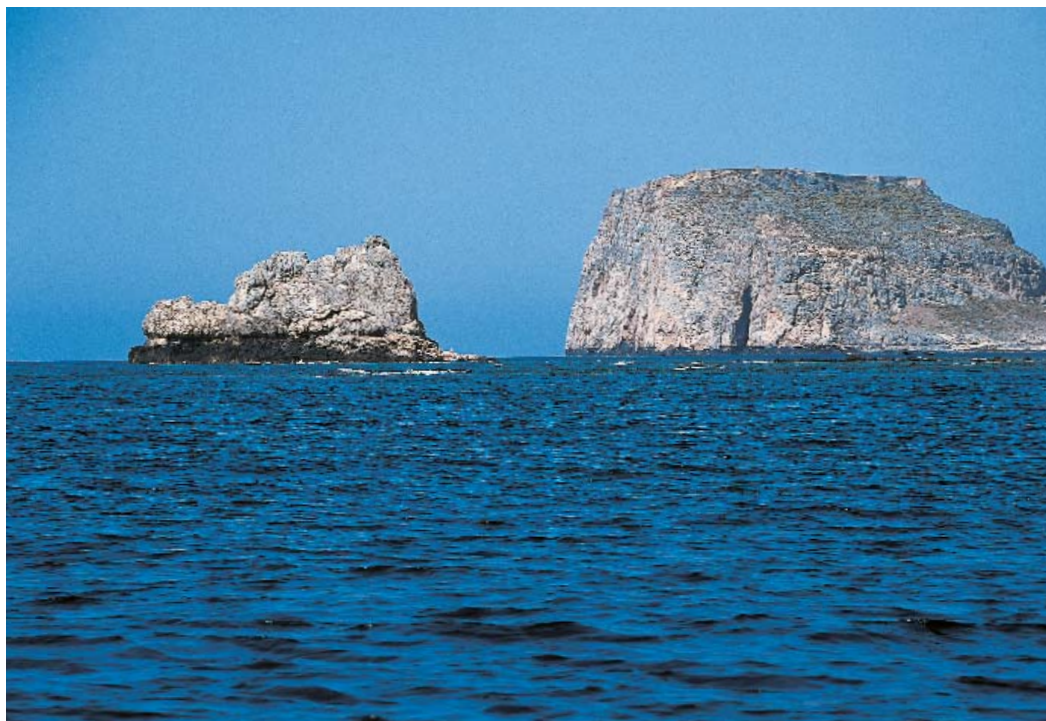
Το εκκλησάκι του Ευαγγελισμού, χτισμένο στα 1584 στο κέντρο του φρουρίου από τον Α. Ερίμανι, εξακολουθεί παρά την ερείπωσή του να αντιστέκεται στη φθορά του χρόνου χάρη στην εξαιρετική τοιχοποιία του. (Επάνω)

Ανάμεσα στις σκοπιές και στις οχυρώσεις του Φρουρίου της Γραμβούσας έχουν διατηρηθεί σε άριστη κατάσταση, λιθόστρωτα δάπεδα και δρόμοι από την εποχή των Βενετών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Σ. Σπανάκη, “ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ”, τομ. V.
2. Σ. Σπανάκη, “ΚΡΗΤΗ, ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ-ΙΣΤΟΡΙΑ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ”, τομ. Β΄.
3. Γ.Ε. Ανδρουλάκη, “Η ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΙΣΑΜΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ”.
4. Αθ. Π. Δεικτάκη, “ΣΟΝΕΤΑ Νο 1”, Καστέλλι Κισάμου 1991.
5. Αθ. Π. Δεικτάκη, “ΣΟΝΕΤΑ Νο 2”, Καστέλλι Κισάμου 2000.
6. Αθ. Π. Δεικτάκη, “ΓΡΑΜΠΟΥΣΙΑΝΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΘΥΛΟΙ”.
7. Αθ. Π. Δεικτάκη, “ΧΑΝΙΩΤΕΣ ΛΑΪΚΟΙ ΜΟΥΣΙΚΟΙ, ΠΟΥ ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΠΙΑ”, Καστέλλι Κισάμου 1999.
8. Μ. Ψωματάκη, “ΚΙΣΑΜΟΣ, ΟΔΗΓΟΣ ΠΡΑΣΙΝΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ”, ΑΝ.ΕΤ.Ε.Κ., Καστέλλι.
9. Ε. Χατζηδάκη, “ΦΑΛΑΣΑΡΝΑ, ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΛΙΜΑΝΙ”.
10. Μ. Ανδρεαδάκη - Βλαζάκη, “Ο ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ”, ΥΠ. Πολιτισμού, Αθήνα 1996.
11. Ν. Παναγιωτάκη, “Η ΚΡΗΤΗ ΣΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ”, περιοδ. ΚΡΗΤΙΚΗ ΜΟΥΣΑ”, τεύχος 28, Ιαν. 2000.
12. Μηνιαία εφημερίδα, “ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ΚΙΣΑΜΟΥ ΚΑΙ ΣΕΛΙΝΟΥ”, αρ. φύλλου 332, Μάρτιος 2002.
13. Περιοδ. “ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΣΑΜΟΣ”, τριμηνιαία έκδοση του Συλλόγου “Η ΓΡΑΜΠΟΥΣΑ”, τεύχος 1, ΙΑΝ-ΜΑΡΤ. 2002.
14. Συλλεκτικά ετήσια ημερολόγια του Συλλόγου “Η ΓΡΑΜΠΟΥΣΑ”
α) 1992 - “ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΚΙΣΑΜΟΥ”.
β) 1997 - “ΚΙΣΑΜΟΣ, ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ”.
γ) 1998 - “ΕΝΔΗΜΙΚΑ, ΣΠΑΝΙΑ ΚΑΙ ΑΠΕΙΛΟΥΜΕΝΑ ΦΥΤΑ ΤΗΣ ΓΡΑΜΠΟΥΣΑΣ”.
δ) 2001 - “Η ΑΡΧΑΙΑ ΦΑΛΑΣΑΡΝΑ”.

Η Γραμβούσα με το κάστρο της και σε μικρή απόσταση στα νότια το βραχονησάκι "Βαλεντί". "Μοιάζει με πέτρινο πίδακα στη γραμπουσιανή θάλασσα δίπλα στου "Αρναούτη τσοι ξέρες". Από κάθε οπτική γωνιά αντικρίζοντάς το, παρουσιάζει και άλλη όψη. Μοιάζει με μεγάλη βάρκα με φουσκωμένα τα πανιά, μοιάζει με Βενετσιάνικη γαλέρα, μοιάζει με τεράστιο ψάρι, που θέλει μ' ένα πήδημα να φτάσει στο "Τηγάνι". Όταν σπάνια αφήνει τη θάλασσα να γαληνέψει, εκείνο νανουρίζεται στα βαθυγάλαζα νερά της. Κι άλλοτε δείχνει σαν κουκίδα πνιγμένη κάτω από υδάτινους αφρισμένους όγκους του μανιασμένου πελάγους, ή ένας τόνος για να τονίζει το μοναδικό Γραμπουσιανό σύμπλεγμα.

"Σαλάτα της Θάλασσας"

Μοσχοπλυμένα από τα κύματα και την αρμύρα της θάλασσας στις ξέρες γύρω από το νησάκι Βαλεντί, είναι πεισματικά κολλημένα αυτά τα άγρια χόρτα. Ο Θανάσης - και οι Κρητικοί ψαράδες της περιοχής - τα ξεκολλάνε με υπομονή, τα καθαρίζουνε καλά κι ύστερα τα βάζουνε στο ξύδι. Είναι η περίφημη "Σαλάτα της θάλασσας", μεζές πασίγνωστος για όσους ξέρουν.

ΦΩΤ. Α. ΔΕΙΚΤΑΚΗΣ

“Αγριοαγκινάρα” - “Σταμναγκάθια”

Η περίφημη Κρητική αγριοαγκινάρα, που φυτρώνει σε πετρώδη και δύσβατα εδάφη και είναι πολύ ακριβότερη αλλά και νοστιμότερη από την ήμερη αγκινάρα.

Ο Θανάσης Δεικτάκης καθαρίζει τα "σταμναγκάθια", τα περίφημα αυτά άγρια χόρτα της Κρητικής γης, που θεωρούνται μια από τις νοστιμότερες σαλάτες. Ένα μεγάλο τμήμα της μαγειρικής στην κουζίνα της "Καλυβιανής", στηρίζεται σε αυθεντικά άγρια χόρτα.